

Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk'ta Meşrutiyete Karşı Bir İsyân Teşebbüsü

Abdulhamit KIRMIZI

Dr., The British Academy Visiting Fellow
SOAS, University of London

Özet

Mart 1909'da Halep'te görevli Binbaşı Yakovalı Rıza Bey, terhis olup memleketine dönerken kendisine uğrayan Prizrenli bir ere, Recep'e, bir tomar evrak verir ve bu paketi oğluna ulaştırmasını ister. Bir ihbarı değerlendiren zaptiyeler Recep'i memleketine varmak üzere yakalar ve elindeki paketi ele geçirirler. Pakette Halep ulemasının fetvaları ve Yakovalı Rıza Bey'in Kosova vilayetindeki Arnavut beylerini isyana çağıran mektupları vardır. 31 Mart Vakası'na denk gelen bu isyan teşebbüsü geniş kapsamlı bir kovuşturmaya konu olur, birçok kişi tutuklanıp hapis ve sürgün edilir. Bu makale Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak sözkonusu olayın ayrıntılarını anlatıyor, mektuplarda geçen vatan, millet, kanun, şeriat ve hilafet gibi kavramların bağlamlarını değerlendiriyor ve olayın 31 Mart Vakası'yla ilişkisini sorguluyor.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Arnavutluk, Ulema, Meşrutiyet, 31 Mart Vakası.

“BAĞDAD'DAN HALEB TARİKİYLE GELEN sarı bıyıklı, dolgun vücutlu, ismi meçhul Priştineli bir neferin dünkü trenle Selanik'ten Üsküp'e gittiği ve üzerinde Haleb'den Meşrutie-

113

DİVÂN DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

cilt 14 sayı 26 (2009/1), 113-146

yete dair pek mühim ve muzırr mekâtib bulunduğu” ihbarı Selanik’e düştüğünde, takvimler 28 Mart 1909 (Rûmî 16 Mart 1325) tarihini gösteriyordu. Merkez Kaymakamı Hasan Tahsin bu ihbarı ciddiye aldı ve aynı gün Rumeli Vilayetleri Müfettişliğı’ne ulaştırdı.¹ Müfettişlik bu ihbarı ertesi gün Kosova vilayet konağına ileterek; seri bir araştırma icrasıyla ihbarda tarif edilen askerin aranmasını ve üzerinde mektup bulunduğu takdirde tutuklanmasını istedi.²

Kosova polisi beklenmedik bir hızla bir günde sonuca ulaştı ve “*sarı bıyıklı, dolgun vücutlu, ismi meçhul Priştineli nefer*” hakkındaki ilk bilgileri ertesi gün (30 Mart) Selanik’e aktardı: Aranan şahıs Prizren’in Rahofça köyünden 34 yaşındaki Hamza oğlu Recep idi. Recep artık tutuklanmış ve sorgulanmak üzere Kosova valiliğıne vekâlet eden Mektupçu Ragıp Bey’in huzuruna çıkarılmıştı.³

Recep’in hikâyesini 1 Nisan’da polis müdürlüğü tarafından icra edilen *tahkikat-ı ibtidaiyedeki* ifadelerinden öğrenebiliyoruz.⁴ Recep, Arnavutluk’un kuzeyinden, Kosova vilayet sınırları içindeki Prizren sancağına bağlı, fakat Prizren’e dört buçuk saat mesafeyle daha kuzeyde yer alan Rahofça nahiyesinden. Recep beş sene önce, 1904’te 29 yaşındayken, Prizren’deki 37. Alay, 1. Tabur, 4. Bölük, 10. Takım’da askerlik hizmetine girdi. Üç aylık eğitimin ardından, belki daha vilayeti bile görmemişken imparatorluğun öbür ucuna savruldu; şam’a gönderildi. şam’da dokuz-on gün kaldıktan sonra Hicaz şimendifer Hattı’na sevk edildi. Askerliğin altı-yedi ayını bu hat üzerinde geçirdi ve ardından Deyrizor’a gönderildi. 1909 yılı başlarında tezkere alıncaya kadar Deyrizor’da kaldı.

Recep artık otuz dört yaşında idi ve beş sene Arap diyarlarında askerlik yaptıktan sonra yerine nihayet yeni kura nefer gelmişti. Artık *istibdâl neferi* idi; terhis edilmişti ve elinde tezkeresiyle memleketine dönüyordu. Önce karayoluyla Deyrizor’dan Halep’e gelen Recep, burada iki aya yakın bir süre rütbeli bir hemşehrisine misafir oldu. Bu hemşehirli yetkililerin meçhulü olan bir isim değildi: Arnavut mütegalibesinden, padişahın Halep’e sürgün ettiği

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TFR-1.KN 219/21835, 1327.3.20, belge no. 35.

2 Aynı dosya, belge no. 33 ve 34.

3 Aynı dosya, belge no. 21

4 Aynı dosya, belge no.14 (9 sayfa).

yaveri Binbaşı Yakovalı Rıza Bey (Rıza Bej Gjakova).⁵ Rıza Bey memleketine dönen Recep'le vedalaşırken, ona kağıda sarılı bir tomar evrak verdi ve bu paketi oğlu Rad'a, yani Murad Bey'e ulaştırmasını istedi.

10 Şubat'ta Halep'ten hareketle Beyrut'a giden Recep, buradan İzmir'e kalkan bir İngiliz vapuruna bindi. İzmir'e varınca Selanik'e giden bir Yunan gemisi buldu. Selanik Merkez Kumandanlığı'ndan aldığı bilet parasıyla trene binen Recep, Frizovik'te tren den indi. Beş saat yürüdüktan sonra konakladığı Çernalva Hanı'nda bir sürprizle karşılaştı: Adaşı olan bir polis, Recep Efendi, geldi ve kendisini tutukladı.

Meğer işini gerçekten ciddiye alan Kosova polis müdürü, ihbarı Frizovik polis müdürlüğüne de bildirmiş. Bu karakoldan, köyüne gitmek için Frizovik'ten hareket ettiği anlaşılan Recep'in peşinden iki süvari polis gönderilmişti. Sonuçta derdest olunan Recep Üsküp'e getirildi. Sonraki gün Selanik'teki Rumeli Vilayetleri Müfettiş Vekili "*polis müdürünün hizmeti mucib-i mahzuziyet olmuştur*" diyerek sorgulama neticesi hakkında bilgi ister.⁶ Ragıp Bey'in cevabî raporu şöyledir:

"Müfettiş-i Umumilikçe, ismi meçhul bir istibdal neferi[nin] Bağdad tarafından bu tarafa geldiği ve üzerinde meşrutiyet-i idare aleyhinde evrâk-ı fesadiye ve mühimme bulunduğu haber olunduğundan derdesti emrolunmuştur. Polis müdürünün mücerred zekâvet ve dirayeti sayesinde habersizce bu nefer arandı. Derhal bir gün içinde Frizovik'te tutuldu. Üzerindeki evrak-ı muzırta tamamen elde edildi. Bugün bu nefer ile evrakı görüp isticvab ve tedkik ettim. Nefer aslen Prizren'in Rahofça karyesinden, ismi Receb b. Hamza'dır. Üç yüz yirmi senesinde askere dâhil olmuştur. Evvela Şam'a sevk olunmuş, biraz sonra Hicaz Şimendüfer Hattı'na, ondan sonra Deyrizor'a gönderilmiştir. Ahîran istibdal olarak Haleb'e gelip bir-iki ay Yakovalı Rıza Bey'in yanında kalmış ve Şubat'ın onunda oradan hareketle Beyrut-İzmir-Selanik tarihiyle Frizovik'e gelmiş ve oradan beş saat ileride Çernalva Hanı'nda polis Recep Efendi tarafından derdest olunarak

5 Yakovalı Rıza Bey hakkında bkz. Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungen (1885-1912)*, München, 1968-1973, c. I, s.138, 238-241, 251-252. [Türkçesi: *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, İletişim, İstanbul 2006, s.166, 281-284, 294, 319. 1925'te Arnavutluk İçişleri Bakanı olan (çeviride s. 294'te yazdığı gibi) Rıza Bey değil (metnin aslında s. 251'de yazdığı gibi) Rıza Bey'in oğludur.]

6 BOA, TFR-1.KN 219/21835, 1327.3.20, belge no. 22.

Üsküp'e getirilmiştir. Üzerinde Kosova'nın muhtelif yerlerindeki rüesâ ve rüesâ-yı eşkiyaya hitaben yazılı zarflar ve içinde on üç kıta Arap ve Türkçe ve Latin hurûfuyla Arnavutça muharrer muharrerât-ı mühimme [önemli yazılar] bulunmuştur. Hülâsa-i meali, “*Bu idare-i meşrûta Müslüman Osmanlığa münâfidir. Biz hazırız, sizin de hareketinizi bekliyoruz*” [dan] ibaret ve fakat pek mühim meallerden mürekkeptir. Bunlar Haleb'te Yakovalı Rıza Bey tarafından yazıldığı gibi, *arabiyyü'l-ibare* fetâvâ ve evâmir ü ahkâm-ı dîniyyeyi muhtevî [Arapça yazılı fetvalar, emirler ve dini hükümler içeren] Haleb ulemasının memhûren [mühürlü] birkaç mazbatası mevcuttur. Herhalde Haleb'de idare-i hâzıra aleyhinde esaslı bir cemiyet-i şekâvetkârâne teşekkül ettiğine suret-i katîada kanaat hasıl olmuştur. Bu cemiyet-i fesadiyye meydana çıktığı haberini almamış bulunduğu halde, acilen ve hemen bastırılırsa evrak-ı fesadiyyeleri kâmilten çıkarılmak ve aza ve efradı bilinmek muhakkaktır. Ele geçirilen bu evrak-ı fesadiyye Yakovalı Rıza Bey'in ve buraya medrese müderrisi Gelâvîzade Mehmed Raci ve Alâîzade Abdülaziz ve Hayyatzâde Ahmed Hamdi ve Hüsnüzâde Ahmed Cemal Hüsnü ve Gelâvîzâde Mehmed Tefvik ve muhadis-i Emevî Beyanunizâde Abd Hammâd Efendilerin mühürleriyle memhûrdur.”⁷

Durum ciddidir. Binbaşı Rıza Bey'in Halep'te Recep'e verdiği ve oğluna ulaştırmasını istediği pakette, hükümete karşı isyana çağırان mektuplar ve fetvalar vardır. Recep sorguda paketin içeriğini bilmediğini, tomarın içeriğinden habersiz olduğunu, zarfları hiç açmadığını söyler: “*Yazı bilmem, mührüm de yoktur, parmak işareti vaz' ederim.*”

Polisler sözkonusu ihbarı hızlı bir şekilde değerlendirerek kısa sürede sonuca ulaşmakla devletin başını ağrıtabilecek bir gâilenin önünü almışlardır. Operasyonu yürüten vilayet polis müdürünün adı Halep'teki Binbaşı gibi Rıza, er Recep'i yakalayan polisin adı da Recep'tir. Vilayet Mektupçusu Ragıp Bey bu başarının yüksek makamlarca takdir edilmesini ve Arnavutluk'un kuzeyini isyana sürükleyecek bu tertibi önleyen polis müdürünün ödüllendirilme-

7 Aynı dosya, belge no.19. Bu yazıdaki bazı ulema isimleri yanlış verilmiştir, çünkü mektupların altındaki imzalar polisler tarafından yanlış okunmuştur. Mahkeme sürecinde gerçek tam isimler belgelerde geçmeye başlayacaktır: Gelavizade Mehmed, Alaizade Abdulaziz, Hayyatzade Ahmed Hamdi, Hasbizade Ahmed, Beyanunizade Hammâd el-Abîd ve Gelavizade Mehmed Tefvik. Bu aşamada mektup suretlerinde yer alan isimler tahrife uğrayarak istinsah edilmiştir. Mesela ikinci isim için “Alaizade hüve'l-aziz ve ene abdüh” (!) yazılmıştır.

sini ister. Bunu, yukarıdaki telgrafın hemen arkasından gönderdiği zeyl mahiyetindeki ikinci telgraftan öğreniyoruz:

“Nefer Recep hakkındaki ihbarât ve tebliğât pek geç alınmış olduğu halde dahi, sırf Vilayet Polis Müdürü Rıza Bey’in âkilâne ve tecrübe-kârâne ve cidden pek gayyûrâne vâki olan tedbir ve azm-i itidalkârânesi ile merkûm tutuldu. Üzerindeki evrak Arnavudluk’u hemen isyan ettirecek kuvvette olup bütün Memâlik-i Osmaniye’yi bittabi altını üstüne getirecek, kanlar akıtacak surettedir. Polis Müdürü Rıza Bey’in bu muvaffakiyeti -Allah için- bütün Memâlik-i Osmaniye’nin selametine ait olduğundan idare-i meşrutiyetin hüsn-i muhafazası devletçe katiyen mültezim ise, mîr-i mumaileyhin hüsn-i teşehhüdü ve her şeyden evvel *rütbe-i ûlâ sınıf-ı ûlâ* ve *İkinci Mecidiye Nişan-ı zîşân*ıyla taltif edildiğinin tebşirini *hasbe'l-hamiyye* [hamiyet gereği] intizar eyliyorum. Tahkikatta bizzat bulunuyorum. İcraat-ı âcilenin dağdağsızca ifa ve her şeyin sessizce bitirilmiş olduğunu ayrıca arz edeceğim.”⁸

Bu arada Recep, elinde bulunan evrakla beraber polis müdürlüğünden alınıp adliyeye teslim edilecek ve artık kanunî takibat başlayacaktır. Ancak adlî ve mülkî erkân bir sorunla karşı karşıyadır: Recep burada yakalandığı için Kosova’da mı, yoksa suçun işlendiği Halep’te mi yargılanmalıydı? Kosova Vali Vekili Asım Bey, davanın her iki yerde de yürütülmesini mahzurlu bulduğundan, savcıya davanın daha büyük bir vilayet merkezine naklini istemesini tavsiye ediyordu. Çünkü mahkeme hem Halep’te, hem de Kosova’da önde gelen ulema ve eşraf mensuplarıyla ilgiliydi ve çeşitli müdahalelere maruz kalabilirdi. Kosova Vali Vekili Asım Bey’in imzasıyla 2 Nisan günü Selanik’e gönderilen yazıda şöyle deniyordu:

“Maamafih, merkum Recep evrak-ı mezkure ile dün geç vakit cihet-i adliyeye tevdi olunduğundan, yarın derhal takibat-ı kanuniyeye mübaşeret olunacaktır. Recep’in tevkifiyle beraber evrak-ı mevcudedede mühür ve imzası bulunanlar hakkında tevkif kararı ittihaz olunmak vechile şifreli telgrafla tebliğât-ı mukteziye ifa edilmek suretiyle müstantıklıkça [sorgu hakimi tarafından] başlanılacak olan muamele-i takibiyenin maznun-ı merkumun derdesti [sözkonusu zanlının tutuklanması] itibariyle buraya aidiyet-i kanuniyesine binaen oraya i’zam [içün] bir tarik-i kanunî mevcut değilse de, takibat-ı mezkurenin buraca ve Halebce devamından mahsus olan mehâzire mebni [mahzurlardan dolayı], Selanik ve İzmir ve Cezayiribahrisefid [Akdeniz Adala-

8 Aynı dosya, belge no. 20.

rı vilayeti] gibi merâkizden [merkezlerden] birine davanın nakli talep olunması Müddeiumumîliğe [savcılığa] de tavsiye kılınmıştır. Müstantıklıkça ittihaz olunacak muamelat-ı kanuniyenin yarın başkaca arz olunacağı maruzdur, ferman. Fi 20 Mart 1325.”⁹

Mektupçu Ragıp Bey 3 Nisan’da Recep’in üzerinde ele geçen 13 parça evrakı polisin sorgu raporuyla beraber adliyyeye teslim etmiş ve bunların birer suretlerini Selanik’e göndermiştir.¹⁰ Rumeli Vilayetleri Müfettiş Vekili ertesi gün sadarete şöyle yazmıştır:

“Meşrutiyet aleyhinde Haleb’den tevdi olunmuş evrak ve mekâtîbi [mektupları] hâmil olduğu halde Kosova’da derdest olunmuş efrâd-ı müstebdeleden Recep’in icra olunan isticvâbına [sorgusuna] ve evrak-ı mezkure muhteviyâtına nazaran, hakkında takibat-ı kanuniye icrası lazım gelerek kendisi tevkif ve cihet-i adliyyeye tevdi olunduğu gibi, evrak-ı mevcûdede mühür ü imzaları hakkında da müstantıklıkça tevkif kararı îta ve şifre telgrafla Haleb İstinaf Müddeiumumîliği’ne tebliğ edilmek takarrur olunmakla, işbu kararın Haleb’e tebliğini müteakip maznunların derhal tevkifleri hususunun suret-i mahremâne-de Haleb vilayetine emr u iş’âr buyrulması maruzdur.”¹¹

5 Nisan’da (Rumi 23 Mart 1325) takip muamelatı sonucunda müstantık, Recep’in Kosova’da, mektuplarda imza ve mühürleri bulunan Halep’teki şahısların ise Halep’te tevkif edilmesine karar verdi. Tevkifnameler postaya verilmiş “*ve âcilen mevki-i icraya vaz’ıyla merkurmların tevkif ve tedâbir-i mânia ittihazi, mesâkin ve karargahlarında taharriyât-ı usûliye icra ve müstantıklığın ve merkez Müddeiumumîliğinin taleplerine müsteniden İstinaf Müddeiumumîliğinden şifre ile Haleb İstinaf Müddeiumumîliği’ne tebliğ ve inba olunmuş*”tur.¹² Kosova İstinaf Müddeiumumîliği’nden Halep’teki İstinaf Müddeiumumîliği’ne tebliğ gönderilmekle beraber, kanunî takibatın gerek Kosova’da ve gerek Halep’te icrasına devam edilmesi mahzurlu bulunmaya başlanmıştır. Yani Kosova Vali Vekili Asım Bey’in yukarıda aktarılan endişesi baskın çıkmıştır. Bu yüzden Kosova İstinaf Müddeiumumîliği Adliye Nezareti’nden adlî takibatın Selanik, İzmir ve Cezayiribahisefid merkezlerinden birine naklini istizan etmiştir.¹³ Nitekim so-

9 Aynı dosya, belge no. 12.

10 Aynı dosya, belge no.11.

11 Aynı dosya, belge no. 9.

12 Aynı dosya, belge no. 8.

13 Aynı dosya, belge no. 3.

nunda dava Selanik Merkez Bidayet Mahkemesi İstinaf Dairesi'ne nakledilmiştir.¹⁴ Ancak adlî tahkikatın Selanik'e nakledilmesi de sonradan mahzurlu görülmüş ve bu sefer dava 19 Nisan 1909 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Rodos'a nakledilmiştir (Rumi 6 Nisan 1325).¹⁵

Bu arada Binbaşı Yakovalı Rıza Bey gönderdiği evrakın devletin eline geçtiğinin hâlâ farkında değildir. 7 Nisan'da (Rumi 25 Mart 1325) Rıza Bey oğluna bir telgraf göndermiş ve oğlu da babasına cevap vermiştir. Bu baba-oğul haberleşmesi Yakova'daki telgrafhaneden yetkili makamlara ihbar edilmiştir. Ele geçen yazışma Selanik'e, oradan da sadarete aynı gün içinde ulaştırılmıştır. Rıza Bey oğlundan "*Recep ile gönderilen emanetin vüsul bulup bulmadığının telgrafla iş'ârı*"nı istemiş, oğlu "*Emanet vürud etmediği gibi, merkûm Üsküp'te kalmıştır*" cevabını vermiştir.¹⁶ Sözkonusu "emanet" 13 mektuptan ve bir risaleden oluşan kağıda sarılı paket, "merkum" ise emaneti Rıza Bey'den alıp oğlu Murad'a getirecek olan Recep'tir. Recep Kosova vilayetinin merkezi olan Üsküp'te kalmıştır; orada tutuklu olarak yargılanmayı beklemektedir. Çünkü kendisine verilen 13 mektup ve bir risale "*meşrutiyet aleyhinde telkinat ve tahrikat-ı mefsedetkârânevi havi*"dir.¹⁷

Divan-ı Harp'ten Çıkan Yargı Kararı

Recep'in akıbeti bilinmiyor,¹⁸ fakat Yakovalı Rıza Bey ile mek-

14 Aynı dosya, belge no. yok.

15 BOA, MV 126/60, 1327 Ra 28.

16 BOA, TFR-1.KN 219/21835, 1327.3.20, belge no. 1.

17 Aynı dosya, belge no. 5.

18 Ancak büyük bir ihtimalle beraatına karar verilmiştir, çünkü çok benzer bir başka vakada böyle olmuştur: 31 Mart Vakası sonrasında "isyan"a iştirak edenler hakkında Divan-ı Örfice tayin olunan mücazatın icrasına irade çıktığını belirten Harbiye Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Eylül 1909 tarihli bir tebliğde, "Prizren kazasında Mehmed Paşa Mahallesi'nde Melami Şeyhi Hacı Abdullah b. Murtaza'nın Arnavutluk'u meşrutiyet aleyhinde isyan ve kıyama tahrik ve efkar-ı umumiyeyi ifsad edecek surette mektub yazdığı sabit olduğundan merre'l-beyân Ceza Kanunu'nun 60. maddesi zeylinde fıkra-i evveliyesine tevfiikan ve ibtida-i tevkifi olan li 10 Mayıs 1325 tarihinden itibaren beş sene müddetle kalebend edilmesine ve mezkur mektubun üzerinde zuhur etmesinden dolayı maznunun aleyh olan Prizren'in Yanya karyesi ahalisinden ve Mehmed Paşa Medresesi talebesinden Hüseyin Efendi b. Yusuf'un dahi müstelzim-i mesuliyet bir hali gö-

tuplarda imzaları bulunan Halep uleması 18 Mayıs 1909 tarihinde tutuklanmış ve İkinci Divan-ı Harb-i Örfî tarafından yargılanmışlardır.

Tutuklanmalarından bir hafta sonra tamamlanan muhakeme sonucunda, “*harekât-ı ahîre-i irtica’da zî-medhal* [son irtica hareketine karışmış] *buldukları beyanıyla*” maznun yedi kişiden altısı müebbet kalebentliğe mahkûm olmuştur. Müebbet kalebentlik cezasına çarptırılanlar Yakovalı Miralay Rıza Bey ile Halepli müderrisler Alaizade Abdulaziz, Hayyatzade Ahmed Hamdi, Hasbizade Ahmed ve Beyanunizade Hammâd el-Abîd ve Gelavizade Mehmed Tefik Efendiler’dir. Sadece altıncı maznun, Halep’teki Haşimiye Medresesi Müderrisi Gelavizade Mehmed Efendi, müebbet değil, beş sene müddetle kalebent cezası almıştır. Karar Beyanunizade Hammad el-Abîd’in gıyabında ve diğerlerinin vicâhında verilmiş ve firarda olduğu anlaşılan Hammâd el-Abîd’den gayrisi cezalarını çekmek üzere Akka’ya gönderilmişlerdir.¹⁹

İkinci Divan-ı Harb-i Örfî’nin 24 Mayıs 1909 tarihli kararına göre suç, maznunların kendi ifade suretlerine (*kendilerinin suver-i ifâdâtına*) göre ve “*Hükûmet-i Osmanîyye’nin idare-i hâzıra-i meşrûtası aleyhinde Arnavudluk’u kıyama tahrik yolunda üçü Arabî ve onu Türkiyyü’l-ibare tahrir ve tastir eyledikleri on üç kıta hezeyanâmiz ve fesadengîz mektupların Yakova ve İpek ve Prizren ve Mat ile Arnavudluk’un sair eşraf ve hanedan ve rüesâsına tevzi edilmek üzere vedâatiyle irsal etmiş oldukları efrad-ı müstebdeleden Prizrenli Recep bin Hamza üzerinde derdest olunması*” ile sabit olmuştur. Gelâvizade Mehmed Efendi “*efâl ve tedâbir-i mezkureye iştirak etmeyüp, ancak merkumînla birlikte mezkur fesadın icrasını söyleşüp karar verdiği sabit*” olduğu için müebbet değil, beş yıl kalebent edilmiştir.²⁰ Diğerleri ise, “*teşkil eyledikleri it-*

rülemediğinden beraatine ve merkumun üç yüz yirmi senesi bakaya-yı askeriyesinde bulunduğu anlaşılmasına binaen, hakkında muamele-i lâzimenin ifası zımnında mahfuzen Prizren’e i’zâmına dair Divan-ı Harb-i Örfî’de tanzim ve Hareket Ordusu Kumandanlığı’nın tezkiresiyle tesyîr olunan üç kıta mazbata üzerine bi’l-istizan 12 Ağustos 1325 tarihinde mucebince irade-i seniyye-i hazret-i padişahî şerefmüteallık buyrulduğu” belirtiliyor; bkz. BOA, DH.MUİ 18-1/17, 1327 N 18.

19 BOA, ZB 495/81, 1325 H 1.

20 BOA, İ.AS 85/1327 Ca 097. Karar metni “*İrtica’iyyûndan oldukları beyanıyla*” diye başlamaktadır.

tifak-ı hafîde tasmîm ettikleri fesadın icrasına karar verdikten başka, esbâb-ı icraiyesini tehiyye zımında bazı ef'âl ve tedâbire dahi teşebbüs eyledikleri" için müebbet kalebentlikle cezalandırılmışlardır. Mülkiye Ceza Kanunnamesi'nin 45. maddesi ile 58. maddesinin ilk fıkrasına istinat eden kararın altında İkinci Divanı Harb-i Örfî Reisi Mirliva Hasan Rıza Paşa'dan başka, bir binbaşı, bir kolağası, üç yüzbaşı ve bir mülazım imzası vardır. Bu sonuncu ve en genç üye cezayı hafif bulmuş ve imzasının üzerine şu şerhi düşürmüştür: "*Merkumların şekl-i hükümeti tağayyür ve tebdile teşebbüs eylemelerinden dolayı kanun-ı mezkurun elli beşinci maddesinin fıkra-i ahîresine tevfiken idamları re'yindeyim. Âzâ Mülazım Abdurrahman Eşref.*"

Askerî divanın 24 Mayıs tarihli bu kararı Hareket Ordusu Kumandanlığı'na gönderilmiş ve buradan ancak 10 Haziran'da sadarete arz edilmiştir. Sadrazam ise irade talep eden tezkereyi hemen iki gün sonra saraya göndermiş ve cezayı onaylayan irade ertesi gün, 13 Haziran 1909 Pazar günü, çıkmıştır.

Mahkûmlar önce Akka'ya gönderildi. Fakat "*Akka surununun her tarafı açık bir halde ve harab olduğundan*"²¹ bunların burada ikaametlerini mahzurlu bulan Akka mutasarrıfının uyarısı İstanbul'da dikkate alındı ve Halep ulemasından olan beş zatin Rodos'a, Rıza Bey'in Bodrum'a nakline karar verildi.²² Mahkûmlar 6 Ağustos'ta önce "*Osmanlı bayrağını hâmil 'Çöl' vapuruna irkâben ve mahfuzen Beyrut'a*" yollandı.²³ Rıza Bey birkaç gün sonra İzmir'e ve oradan İstanbul yoluyla Sinop'a nakledildi.²⁴ Yakovalı Rıza Bey'in bundan sonraki hayatı ise bu makalenin sınırlarını aşacak bir serencamla devam etmiştir.

21 BOA, ZB 335/104, 1325 T 26.

22 BOA, ZB 334/90, 1325 H 22 ve BOA, ZB496/21, 1325 H 18. "*Yakovalı Rıza Bey ile beraber Akka'ya nefy ü teb'îd edilmiş olan Halep sarıklılarından beş zatin orada muhafazaları mümkün olamamaktan ziyade orada ibkaları mahzuru dâî bulunduğu*" bildirildiği için Hareket Ordusu Kumandanlığı Harbiye Nezaretî'ne mahkûmların cezalarını Rodos'ta çekmelerinin uygun olacağını yazmış, Harbiye Nazırı da Dahiliye Nazırı'ndan gereğini istirahat etmiştir.

23 BOA, ZB 335/104, 1325 T 26. Bu vesileyle Akka'da bulunan başka sürgünler de Trablusşam'a nakledilmiştir.

24 BOA, DH.EUM.THR 22/40, 1328 M 7 ve BOA, DH.MUİ 50-2/6, 1328 M 17. Bu arada Kosova Valisi'ne Rıza Bey'in firarı ihbar edilmiş, fakat muhaberât sonucunda bu haberin yalan olduğu anlaşılmıştır.

Fetva ve Mektupların Muhtevası

Yakovalı Rıza Bey ile beş ulemayı mahkum ettiren mektupların ilk üçü Arapçadır ve bunlar ufak tefek istinsah hataları dışında birbirinin aynıdır. Besmeleden sonra kelime-i şehadetle başlayan mektup, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak (*emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker*) konusunda bir âyet²⁵ ve dinin sadece Allah'a ve peygamberine değil, Müslümanların yöneticilerine ve umumuna karşı samimiyet demek olduğunu anlatan bir hadis²⁶ ile devam ediyor. Hemen sonra gelen ikinci²⁷ ve üçüncü hadis,²⁸ peygamberin ve ondan sonra gelen halifelerin sünnetlerine sarılmanın gereğini ve önemini anlatıyor, bidatlerin kulları ateşe götüreceği konusunda uyarıyor ve ulemanın asıl kendi cümleleri bundan sonra başlıyor. Dinî hamiyet ve gayret sahibi toplumsal önderlere seslenen ulema, bu mektubun din umûrunun ihyası ve Hak kelâmının yüceltilmesi amacıyla gönderildiğini yazdıktan sonra, şu şikayetleri dile getiriyor: Din konusunda beldelerimizde şiddetli bir değişim meydana geldi. Sokaklarda güpegündüz içki içilir ve açıkça günahlar işlenir oldu. Kötülükleri durduracak kimse yok, iyiliği emredip kötülüğü nehyedenleri ise dinleyen yok. Herc ü mercten başka, zındıklar ve mülhidler de çoğaldı. En rezililer toplumu yönetir, dine sarılanlar ateş tutar, dinin gerekleri inkâr edilir hale geldi. Mü'min kimseler, hâkimlerin cevrenden ve bunların dinin hükümlerini çiğnemelerinden korkarak insanlar ara-

25 Âl-i İmran 110. âyet: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücûda geldiniz, ma'rûfu emredersiniz, münkerden nehyeylersiniz (...)” (Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. II, s.1157).

26 “Din nasihattir [samimiyettir]” buyurdu. Dediler ki: Kime karşı, ya Rasûlallah? O da buyurdu ki: Allah'a, Peygamberi'ne, Müslümanların yöneticilerine ve umumuna [nasihattir, yani onlara karşı samimiyet göstermektir]”; bkz. Buhârî, İman 42; Müslim, İman 95; Ebû Dâvûd, Edeb 59; Nesâî, Bey'a 31. Bu hadisin ve 30. dipnottaki hadisin kaynakları, Yusuf b. İsmail en-Nebhânî'ye ait *el-Ehâdisu'l-Erba'in fi Vücûbi Tâ'ati Emîri'l-Mü'minîn* (Beyrut 1312) adlı risale için Dr. Mehmet Özşenel'in yaptığı tahriçten alınmıştır; bkz. *Hilafet Risâleleri*, haz. İsmail Kara, Klasik, İstanbul 2002, c. 1, s. 323-341.

27 “Benim sünnetime ve benden sonra hâdi ve mehdi olan raşid halifelerin sünnetine sarılın. Buna azı dişlerinizle yapışın. Her ihdas edilen bidattir ve her bidat dalalettir ve her dalalet ateştedir.”

28 “Ümmetimin fesadı zamanında kim sünnetime temessük ederse (yapışırsa), ona yüz şehid ecri vardır.”

sında yürüyorlar. Beldeler ve içlerinde yaşayanlar değişti. İnsanlar halifenin (*veliyü'l-emr ve ğalibi'n-nâs*) taifesi olmaktan çıktılar; akıbeti düşünmüyorlar. Din bunlardan uzaklaştı; bunlar görünüşte kanunî emirlere riayet ediyorlarsa da, kanunlarla da iş görmüyorlar.

Ulemanın meşrutiyet algısını yansıtan bütün bu şikayetlerden sonra esasa geliniyor: Dinin yenilenmek üzere bir kıyama (kalkışmaya, doğrultulmaya) ihtiyacı vardır ve bu kıyam Müslümanların uleması, hak ve yakîn ehli için kesin bir farzdır. Allah'ın bunu yapanlara yardım edeceğini bir hadisle²⁹ delillendiren ulemaya göre, halifeye itaat (*tâ'ati veliyü'l-emr*) Kur'an'ın âyetleri ve Peygamber'in hadisleri ile şer'an üzerimize vaciptir. Bu da başka bir hadisle destekleniyor.³⁰ Bu nassın halifeye itaatın ve alenen küfrü vaki olmadıkça ona karşı çıkmamanın vacip olduğunu açıkça dile getirdiğini nakleden ulemaya göre, "adil [geçinen] hükümet (*hükümetü'l-adliyye*) dinimizi ve emvâlimizi mahvetti. Sizlerin (Arnavutların) gecelerini gündüz gündüzlerini gece eden, doğru yolun ümmetine bağlı kimseler olduğunu duyduk. Allah kuvvetinizi artırsın. Allah peygamberinin şeriatını ihya etmeye kalkışmak, onu duyurmak, insanların ona yapışmasını sağlamak ve dini yıkan kanunlardan onun dışındaki hükümleri çıkarmak, üzerinize farz-ı ayn olmuştur (*Fe vecebe aleykum farzan aynan en-nuhûz li-ihyai şeriatı resûlillah ve i'lânihâ ve hamli'n-nâsi ale't-temessüki bihâ ve tarhi mâ sivâhâ mine'l-kavânin elletî mahati'd-din*). Biz (Halepliler, Araplar) ise aciziz; şu halde beldelerimizde kıyama yetecek gücümüz yoktur. Bu şeriat-ı mutahharanın beldelerimizde ilanı (*i'lâni hâze's-şer'i'l-mutahhari fi bilâdinâ*), kanunların kaldırılması (*mahvi'l-kavânin*), dinin iadesi (*i'âdeti'd-dîni's-şerifi'l-Ahmedî*) için gereken her şeyi yapınız. Yapmazsanız yarın Allah ve Resul huzurunda sizden davacı oluruz; acele ediniz."

Özetle meali bu şekilde olan Arapça mektuptaki suç unsurları açıktır. Halep ulemasına göre, meşrutiyet idaresi dini ayaklar altına almıştır. Güçten düşmüş olan Halife-Sultan II. Abdülhamid'e

29 "Ümmetimden bir taife hak üzerinde galip olacaktır, onlara kimse zarar veremeyecektir, tâ ki onlar bu haldeyken Allah'ın emri [kıyamet] gelinceye kadar"; bkz. Buhârî, İtisâm 125; Müslim, İmâre 137.

30 "Dinle ve itaat et, başına kuru üzüm tanesi gibi Habeşî bir köle bile getirilse"; bkz. Buhârî, Ahkâm 4; İbn Mâce, Cihad 39.

itaat farzdır; diğerlerine değildir. Şeriatın ikame ve ihya edilmesi lazımdır.

Peki, Rıza Bey bu kıyam fetvasını nasıl almıştır? Rıza Bey bu yolda bir fetvayı kendisine verebilecek ulemayı kendisi mi bulmuştur; bu ulema mı onu bulmuştur, yoksa uzun zamandır yaşadığı Halep'te bu âlimlerle zaten ilişki içinde midir? Rıza Bey 9. Mektup'ta da Halep uleması tarafından çağrıldığını ifade ediyor:

“Haleb’de bugünlerde vuku bulan zulm u taaddiyâtta ve fîsk u fücûrun tekessüründen [çoğalmasından] ve fiil-i katlin mütevâliyen [durmadan] vukuundan ve hükümetin hakkaniyetsizliğinden ve adliye devâirinin [dairelerinin] adaletsizliğinden ve belediye devâirinin müseyyeb olmasından ve nizam-ı askeriyenin büsbütün fikdânından dolayı **Haleb ulema ve küberâsı tarafından çağırıldım**. Arnavutluk’un ulema ve küberâsıyla rüesâlarının hal-i hazırda olan memnuniyet ve adem-i memnuniyetlerini, vatana olan muhabbetlerinin derecesini şeriat-ı ğarra-yı Muhammediye’nin neşri hakkındaki efkâr-ı hususiyelerini, tebeddülât-ı ahîra hasebiyle peyda olan adem-i müsâvâtın ref’u men’î hususundaki makâsıd-ı hakikiyelerini sual eylemeleri üzerine, cevaben lazım gelen malumatın îtasında asla fütûr göstermeyerek izahat verdim. Memnuniyetlerini *an samîmi’l-kalb* beyan ile beraber, muhabere hususundaki meram-ı kat’îlerini ifade ve bu babda tavasut-ı acizanemi rica eylemeleri üzerine bilâ-istinkaf efkâr-ı vatanperverânelerine hizmet eyleyeceğimi vaad ve buna binaen **namınıza irsal kılınacak mektuplarını** leffen mektubumla gönderdim.”

8. Mektup'ta Rıza Bey, fetvayı içeren bu Arapça mektupların kendisine, çağrıldığı “*bir mahall-i mahsus*”ta verildiğini iddia ediyor:

“Birkaç gün mukaddem **Haleb uleması tarafından bir mahall-i mahsusa çağırılıp** inkılab-ı cedîdden, hal-i hâzırın vahim netâyicinden bahisle edilen teklife rağmen **mûmaileyhim tarafından size karşı tahrir edilmiş mektuplar** leffen gönderilmekle *ba’de’l-ittilâ* [görüldükten sonra] fehvâsıyla [anlamıyla] amel etmek şurût-ı beşeriyeden [insanlığın şartlarından] olup, mektubum dahi ilaveten bir vasıta-i intibah-ı efkârdır [fikirlerin uyanışına vasıta]!”

Türkçe mektuplar Arapça olanlar kadar uzun değildir. Daha uzunca olan (Debre ve Mat’a yazılan) 9. ve (Prizren, Loma ve Podrima’ya yazılan) 10. mektuplar dışındaki altı Türkçe mektupta Ha-

san Efendi adlı bir kişiden bahsedilmektedir. Mektuplarda Halep ulemasının ona mektup gönderdiği ve ayrıntılı bilginin kendisinden alınabileceği ifade ediliyor. “*Hasan Efendi'ye bir mektup gönderilmiştir. Haleb uleması tarafından dahi mûmaileyhe yazılmıştır. (...) Hasan Efendi tafsil-i ahvâli size nakleder.*” (4. Mektup); “*Vatanın selameti için Haleb uleması tarafından Hasan Efendi'ye mektup gönderilmiştir. Mumaileyh ile görüşüyor ve her bir ahvâle vâkıf olduğunuz takdirde Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın harf be harf icrası gayretinizden mercuvvudur [rica edilir]. Buna dair uzun uzadıya yazmak abesdir. Her ne yazmak lazım gelirse Hasan Efendi'ye yazılmıştır.*” (6. Mektup); “*Faziletlü Hasan Efendi'ye Haleb uleması tarafından bir mektup gönderilmiştir. Mûmaileyhe bilmüzakere ve bilittifak lazım gelecek teşebbüsâtın icrasında asla tekâsül etmemenizi cidden rica eylerim.*” (7. Mektup); “*Kanun-ı Esasî'nin ilanından beri halimiz o kadar tebeddüle uğradı ki, tafsil-i ahvâl Hasan Efendi'ye gönderilen mektupta münderiçtir. Mûmaileyh ile inde'l-muvâcehe [görüşüldüğünde] maksad-ı âcizî tamamıyla anlaşılacaktır. (...) Bu tafsilatım muamma görünüyor ise, Hasan Efendi'ye gönderilen mektubun kıratine heves buyurulacağı nezd-i senâverîde mukarrerâttandır.*” (8. Mektup); “*Hasan Efendi'nin emri altından çıkmamak için fevkalade gayret ediniz. Vatana aid mûmaileyhe Haleb uleması tarafından tahrirat gönderilmiştir. Vatanın selameti için her bir fedakârlığı göze alarak Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın ifası hususunda asla tereddüt etmeyiniz. İtaatiniz mucib-i teşekkürümdür*” (11. Mektup); “*Vatanın selameti için Haleb uleması tarafından Hasan Efendi'ye mektup gönderilmiştir. Mumaileyh ile görüşüyor ve her bir ahvale vakıf olduğunuz takdirde Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın ifası hususunda himmet-i vazifeniz muntazardır. Buna dair uzun uzadıya yazmak abesdir.*” (12. Mektup). Sadece 13. Mektup'ta “*Haleb uleması tarafından Zeynel Bey'e bir mektup gönderilmiştir*” ifadesi yer almaktadır. Rıza Bey'in pek güvendiği anlaşılan bu Hasan Efendi kimdir ve Halep uleması bu mektupları neden ona göndermiştir? Acaba o da bir ilmiye mensubu mudur?

Bu zat Rıza Bey'in eskiden beri iyi tanıdığı ve birlikte eylemlerde bulunduğu Yakovalı Müderris Hasan Efendi olmalıdır. Hasan Efendi daha devr-i sâbıkta, 1903'te büyük devletlerin baskısıyla Rumeli'nde gerçekleştirilmesine karar verilen ıslahat aleyhindeki faaliyetlerden dolayı Kastamonu'ya sürülen ve daha üç yıl dolma-

dan affedilerek memleketine gönderilen bir müderristir.³¹ Bu döneme ait belgelerde Rıza Bey'in adı sık sık Hasan Efendi ile birlikte geçmektedir. Peki, Müderris Hasan Efendi'ye bu meşrutiyet aleyhtarı komplonun açığa çıkmasından sonra ne olmuştur? 21 Haziran 1910 tarihinde Kosova Valisi Mazhar Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafnamede, Kosova Mürettep Kolordusu Kumandanlığı'nın işarına dayanarak, "*Yakovalı Müderris Hasan Efendi'nin birkaç cihetten [Arnavutluk'taki] ihtilale iştirak suretiyle maznunen mevkuf bulunduğu*"nu bildirmiştir.³² "*Hâdise-i ihtilalde ictimâ'ata bi'l-ihhtiyar iştirak ile usâtın teksîrine bâ'is [toplantılara kendi isteğiyle katılarak asilerin çoğalmasına yol açmış] ve o sırada ahaliye hükümet memurlarının infikâk ettirilmemesi yolunda teşvikat icrasına mütecâsir olan*" Hasan Efendi, 18 Haziran 1910 tarihli bir Divan-ı Harb-i Örfî kararnameyi ile ömür boyu sürgün (*müebbeden nefy ü teb'îd*) cezasına çarptırılmıştır.³³

Vatan, Millet, Şeriat, Kanun, Hilafet

Rıza Bey'in Arnavut reislerine gönderdiği mektuplarda öncelikle vatan teması dikkat çekmektedir: "*Vatanınız tehlikededir. Vatani kurtarmak için Hasan Efendi'nin muavenetine ve gayretine iştirak edip erkekliğinizi ve vatanperverliğinizi isbat hususunda kâffenize ricam çoktur*" (4. Mektup); "*Bugün vatana hizmet berzamandır. Bir de hamiyetinizi, vatanperverliğinizi bildiğim için bu kadarla*

31 BOA, Y.PRK.MK 12/28, 1320 L 18, "Mukarrerat-ı Islahiye aleyhinde toplananlar hakkında Ferik Şemsi Paşa'dan" gelen telgraf, 18 Ocak 1903. BOA, İ.HUS 105/1321 S-34, "Yakovalı Müderris Hasan ve Murteza Efendilerle Terziler Kethüdası Latif'in maaşlarının hemen kat' edilmesi ve kendilerinin ber-muceb-i karar teb'îd olunmaları" hakkındaki irade, 8 Mayıs 1903. BOA, Y.PRK.UM 72/17, 1322 Ş 18, "Malisiye rüesasından Şaban Benak, maiyetinde otuz kadar Malisör olduğu halde, dün Yakova'ya gelerek Yakova mahallâti imam ve muhtarlarını toplayup Kastamonu'da bulunan Yakovalı Müderris Hasan Efendi ile rüfekasının afv ü itlaklarını istirhamında bulunacakları"na dair Yakova kaymakamlığından gelen telgrafa Kosova Valisi Şakir'in cevabı, 28 Aralık 1904. BOA, İ.DH 1441/1323 Za 29, Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın iş'ârı üzerine, Yakovalılardan Kastamonu'da kalan Müderris Hasan Efendi ve arkadaşlarının affedilerek memleketlerine dönmelelerinin muvafık olacağına dair Meclis-i Vükela kararı üzerine sadır olan irade, 23 Ocak 1906.

32 BOA, DH.MUİ 80-3/28, 1328 C 16.

33 BOA, MV 146/4, 1328 Za 4.

iktifa ederim" (6. Mektup); "Vatan selameti için canımı ve evladımı fedaya her vakit hazırım. Ve buna delil mal ve evladına istediğiniz takdirde seni vekil ederim ve ettim ve isterim. Vatanın selameti ise böyle bir halin devamıyla mümkün olamayacağı sizce müsellemdir. (...) Şimdilik gelsem bile, vatanın tehlikede bulunduğunu görüp de sükun etmek benim için bir azab-ı vicdanidir. Vatan tehlikededir. Halimiz o kadar fenadır. Bilmez misiniz? Cenab-ı Hak ıslah eylesin" (7. Mektup). "Vatanımızın Kanun-ı Esasi ile muhafaza olunması kâbil değildir. Vatanımızın hal-i hazırı fevkalade bir tehlike[de]dir. (...) Vatan sizden muavenet bekliyor" (10. Mektup); "Bugün vatana hizmet etmek berzamandır. Vatan tehlikededir. Vatanın selameti için Haleb uleması tarafından Hasan Efendi'ye mektup gönderilmiştir. (...) Vatanperverliğiniz ben-ce malum olduğundan bu kadarla iktifa edilmiştir" (12. Mektup). Mektuplarda tehlikede olduğu söylenen "vatan" bütün Osmanlı memâliki midir, yoksa sadece Arnavut memleketi midir? Halep ulemasının mektubu göz ardı edildiğinde, diğer mektuplarda "vatan"dan kastın Arnavutların yaşadığı topraklar olduğu anlaşılıyor. 7. Mektup'ta yer alan "gelsem bile, vatanın tehlikede bulunduğunu görüp" ifadesi, vatanın Rıza Bey'in gelip göreceği yer, yani kendi memleketi olduğuna işaret ediyor.

Vatan kelimesinin buradaki manası için başka bir Osmanlı Arnavutunun, meşhur alim Şemseddin Sami'nin 1878'de yaptığı bir tanıma başvurmak, Yakovalı Rıza'yı anlamaya yardımcı olacaktır. Bir imparatorlukta milliyetçi olma çelişkisini derinden hisseden Şemsettin Sami, fikir selametini "vatan-ı umumî" ve "vatan-ı hususî" olmak üzere iki vatan tanımı yapmakta bulmuştur: "Arnavutluk vatan-ı hususîyemdir. İnsan için vatandan aziz, milliyet ve cinsiyetten mukaddes şey yoktur. İnsan vatan-ı umumîsini bir derece severse, vatan-ı hususîsini iki derece sever."³⁴ Sami için, nasıl Osmanlı toprakları umumî vatan, Arnavut toprakları hususî vatan ise, Yakovalı Rıza Bey için de böyledir. Zaten Arnavutçuluk, Osmanlı hükümetinin Balkanlar'daki topraklarına sahip çıkamamasından kaynaklanan bir ecnebi işgali korkusundan beslenmiştir.

9. Mektup'ta, sadece vatan değil "millet" kavramı da kullanılmıştır. Mektubun muhatabının -atalarının ezelden beri millete hizmetler etmiş olduğunu hatırlatarak- gururunu okşayan Rıza

34 24.12.1878 tarihli *Tercüman-ı Hakikat*'ten nakleden Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, Gür Yayınları, İstanbul 1987, s. 396.

Bey, “*cinsiyet*” ve “*millet*” için fedarlık istemektedir. Bu kavramlardan birincisinin Arnavut cinsiyeti, ikincisinin İslam/Osmanlı milleti olduğu anlaşılıyor. Rıza Bey muhatabını “*vatanın islahı*” için bir şeyler yapmadıkları takdirde, kısa zaman içinde yabancı devletlerin himayesine girileceği kehanetiyle korkutuyor:

“Âbâ ve ecdadınızın *mine'l-ezel* [ezelden beri] millete karşı ettikleri hi-demât-ı mühimme [önemli hizmetler] herkesçe malum u müsellemdir. İşte onların harekât-ı şîrânesine iktidâen [cezur hareketlerine uyarak] ve ona zamîme olarak, Cenab-ı Kibriyâ'nın nâm-ı akdesine kase-men [Allah'ın en yüce adına yemin ederek] cinsiyetimizi, milletimizi sıyanet için her bir fedakarlığı göze alarak Yakova ile bi'l-muhabere ve bilâ-nifak vatanın islahı için icra edilecek netice-i tedâbirin iş'ârı aramızdaki karâbet namına mercuvv ve aksi halde bilâ-şek az zaman geçmeden düvel-i ecnebiye himayesi altında imrâr-ı hayat eyleyeceğimiz nezd-i ukalâca müsebbet olmakla, iraesine...” (9. Mektup)

Rıza Bey mektuplarda kendisinden de bahsetmiştir: Rıza Bey bu mektupları yazmakla, “*millete karşı ifasına mecbur bulunduğu vazife-i mukaddeseyi icraya müsaraat eyliyor, sizlere de lazım gelen tafsilatı veriyor*” (10. Mektup). Kendisine büyük roller biçen Rıza Bey'in söyledikleri bugünkü politikacıların söylemini çağrıştırıyor: “*Hal bu merkezde iken, Arnavudluk'a gelmekliğim sevgili vatandaşlarım tarafından teklif ediliyor. Hayır! Hayır! Vakta ki vatanı bu girdab-ı helakden kurtarmak için aranızda ittifak akdedilirse o hengamda Rıza çağrılırsa hemen rıza edilen davete icabet edeceğinizi kendi aklınca kesdiriyor*” (8. Mektup). Rıza Bey kendi karakteri hakkında hiç de mütevazı ifadeler kullanmıyor:

“Haleb'de durmaklığım emin olunuz ki, ziyanımu muciptir. Fakat ahlakımı oldukça sezebilirsiniz. Cesurların defterinde kaydolunamaz isem de, korkak da değilim. (...) Şimdiye kadar gelmediğimim sebeb-i yegânesi şudur ki, denmesün ki Rıza Bey kendi menfaat-i şahsiyesi için çalışıyor. Zira mukaddema ettiğim gayret semeresiz kaldı. Şimdilik gelsem bile vatanın tehlikede bulunduğunu görüp de sükûn etmek benim için bir azab-ı vicdanîdir.” (7. Mektup)

Halife ve sultan olarak II. Abdülhamid'den sadece Kraniçe reisi Şaban Benak Ağa'ya hitaben yazılan mektupta bahsedilmektedir: “*Ben bir yerde veyahut bir şahsın ekmeğini yersem, katıyen ona ne hile ve ne de hıyanet ederim. Sultan Hamid'in nimetini yedim ve o nisbette ziyânını gördüm. Fakat müşarünileyhe karşı hıyanet etmekliğim imkan haricindedir. (...) Kendi halifesini, büyüğünü ta-*

namayan bir kavim hiçbir vakit iflah etmez" (7. Mektup). Rıza Bey ekmeğini yediği halifesi, büyüğü Sultan Hamid'e asla ihanet etmeyeceğini söylüyor. Bu ifade Arap ulehasının mektubundaki vurguları destekleyecek mahiyettedir.

Rıza Bey hilafete bağlılık kozunu daha önce de kullanmıştır. Yukarıda anlatıldığı üzere, Müderris Hasan Efendi'nin de dâhil olduğu, Yakova'daki Rumeli ıslahatı aleyhindeki faaliyetlerin elebaşı aslında Rıza Bey idi. Priştine'den Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya yazılan bir ihbar mektubuna göre, o sırada İstanbul'da padişahın yaveri olarak bulunan Rıza Bey oradan yazdığı mektuplarında, "*Arnavudluk'ta ıslahat icrası devletçe kat'ıyyen mültezim değildir. Bu ıslahata şiddetle mani olunuz*" şeklinde talimat göndermiş ve "*Mabeyn-i Hümmûyun-ı Cenab-ı Mülûkane erkân-ı memurlarından gûya bu yolda kendisi vasıtasıyla talimat verilmekte imiş gibi*" birtakım kötü niyetli tavırlara girmiş. Rıza Bey padişah adına hareket ediyormuş gibi yapınca, "*Arnavudlar, zat-ı akdes-i hazret-i hilafetpenâhiye fart-ı sadakatile mütehassis bulduklarından, bu ittifakları vücuda getürmekle gûya mukaddes bir vazife ifa etmiş oluyorlar zannında bulunmaktadırlar.*"³⁵ Rıza Bey'in Sultan Hamid'e bağlılığı 1909'daki kalebentlik cezasından sonraki yıllarda epeyce aşınmış olmalıdır ki, 11 Kasım 1911'de Sinop'tan Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'ya gönderdiği af dilekçesinde kendisi hakkında nahoş ifadeler kullanmıştır.³⁶

"Devr-i müstekreh-i istibdadın zulmü olarak *kable'l-inkılab* [1908 İnkılabı'ndan önce] ceza-yı nefye [sürgün cezasına] mahkum ve vatanımdan, evlad ü iyalimden mahrum edilmiştim. Akîb-i Meşrutiyet'te ise *bi-ğayr-i kasdin* ve belki sırf sâika-i cehl ü gafletle tarafımdan vâki olduğunu zannettiğim bir hata üzerine müebbed kalebendliğe mahkum oldum. Dört senedir çektiğim âlâm ve ızdırab bu hatanın ceza-yı sezâsını kat kat geçmiştir. Bununla beraber, bu hata ne kadar vâsi' olsa meşrutiyet-i meşrû'anın adalet-i vâsi'ası yanında cüz'-i kalil mertebesinde kalır. Binaenaleyh, bu dört senenin kâfi addiyle, emsâlim Şam eşrafından Abdullah Bey ve Aclânîzade misillu afv u itlakıma şu hal-i şeyhuhatte [yaşlılıkta] mazhar-ı sürûr u şâdmânî olmaklığıma delalet buyrulmasını kemal-i suzûşle isti'tâf ve istirham eylerim. Ol babda emr u ferman hazret-i *men lehü'l-emr*indir. Fî 29 Teşrinievvel 1327 Sinop'ta mukim Yakovalı Rıza."

35 BOA, TFR.I.KV 9/825, 1320.11.22

36 BOA, İ.MMS 8/1329 Z 28, 6 no'lu belge.

1909'da kendisine asla hıyanet etmeyeceğini söylediği Sultan Hamid dönemi, 1911'de Rıza Bey için "iğrenilen" bir devir haline gelmiştir. Rıza Bey, "devr-i müstekreh-i istibdadın zulmü" yüzünden "vatan"ından uzak kaldığını belirtmiştir.

Aslında Rıza Bey Sultan Hamid döneminden daha 1909'da yazdığı 9. Mektup'ta da milletin istibdad kabusu altında ezildiği bir dönem olarak bahsetmiştir:

"Kanun-ı Esasî'nin neşrinden maksad 33 seneden beri kabus-ı istibdad altında ezilmiş olan zavallı milletin refah-ı halini temin eylemek, ve bundan böyle tedricen kuvve-i askeriyemizi takviye, ticaretimizi tevsi', sanayimizi fenne tatbik, hukuk-ı şahsiye ve maliyemizi muhafaza, hâsılı düvel-i ecnebiyenin ez-her [cihet] ameline rakip olmak maksad-ı hayırhâhânesine mübteni idi. Lakin hey[h]at!! Maatteessüf görüyoruz ki, kanun-ı mezkurun ilanı milletimizi, hükümetimizi ıslah edecek yerde aksi kaziyeyi intaç etti."

Demek ki Rıza Bey Arnavutluk'a gönderdiği mektuplarda nabza göre şerbet vermektedir ve muhatabın fikriyatına göre cümlelerini kurmaktadır. Böylece Rıza Bey kah Sultan Hamid'e tekrar saltanatını geri kazandırmak isteyen, kah meşrutiyetin nimetlerinden faydalanmak isteyen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 10. Mektup'ta yazdığına göre,

"Kanun-ı Esasî'nin neşrinden hasıl olan fevâid umur-ı hükümetin devr-i sâbika nazaran tedennîsi, usul ve terbiye-i askeriyenin tenâkusu, hükkâmın ahaliye karşı adavet ibrazı, devâir-i adliyenin adaletsizliği, hamiyet-i beşeriyenin fikdanı [yokluğu], Ermenilerin pür-silah olması, mütenevvi' u'l-ecnâs [farklı mezheplerden] olan Hıristiyanların suret-i aleniyyede Müslüman karılarının isti'mali gibi icraat-ı fevkaladeye teşebbüs eylemeleri, heybet ü vakar-ı İslamiyye'nin kalb-i kefereden mahv u izalesi, fiil-i katlin tekessürü [çoğalmasından], fesadın tevessü'ünden [yayılmasından] başka bir şey intac etmemiştir."

Rıza Bey Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı toplumunda uygulanmasının imkânsız olduğunu, bura halkının medenî Fransa'daki halka benzemediğini, meşrutiyete hazır olmadığını düşünüyor: "*Kanun-ı Esasî Fransa'ya benzer, biz[e yakışur] şey ise şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'dir*" (7. Mektup); "*Muahharan anladım ki, Kanun-ı Esasî kavâidinin mer'ıyyü'l-icra tutulması mütemeddin bir milletin ve daha doğrusu Fransa Cumhuriyeti misillü mütefennin bir cemiyet ittifak-ı ârâsıyla mevki-i tatbik koyulabilir*" (8. Mektup); "*Kanun-ı Esasî mütemeddin bir millet içindir ki, o da Fransa Cum-*

huriyeti misillû terbiye, fen, mektep görmüş akvâma mahsustur” (9. Mektup); “*Kanun-ı Esasî Fransa gibi mütemeddin bir akvâma layıktır. Bizim Kanun-ı Esasîmiz Cenab-ı Allah'ın emri, Hazret-i Peygamber'in şer'-i şerifidir. Şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'nin neşr ü ilanına muvaffak olamadığımız takdirde emin olunuz ki, çok müddet geçmeden millet-i İslamiye ecânibin hükmü tahtında imrâr-ı hayat eyleyecektir*” (10. Mektup). Rıza Bey muhataplara sadece ayaklar altında kalan şeriatın önemini hatırlatmakla kalmıyor, onları ecnebi istilasıyla da korkutuyor. 8. Mektup'ta “*ecânib ise muazzez vatanımıza göz diyor*” ve “*hal bu siyak üzere devam ederse, yakınlarında İngiltere tebaası olacağımız bir emr-i tabiidir*” diyor.

13 Mektup Olayı ve 31 Mart Vakası

13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Vakası'ndan önceki yazışmalarda “meşrutiyet aleyhinde” olduğu zikredilen bu olay için, “irtica” kelimesi ilk defa yukarıda zikredilen 24 Mayıs tarihli mahkeme kararında kullanılmış, zanlıların “*irtica'ıyyûndan oldukları beyanıyla maznunun aleyh*” oldukları belirtilmişti. Bir hafta sonra, 31 Mayıs 1909'da, mahkeme reisinin Zabtiye Nezareti'ne kararın gereğini ifa için gönderdiği tebliğde de, suçluların “*harekât-ı ahîre-i irtica'da zî-medhal buldukları*” beyanıyla yargılandıkları yazılıdır. Bu kayıtlar, “devr-i sâbık”a, yani II. Abdülhamid'in istibdad idaresine dönmek için teşebbüste bulunmak anlamında kullanılmaya başlanacak olan “irtica” kelimesinin siyasî literatürümüze girişi açısından önemlidir. İsmail Hami Danişmend'in ifadesiyle, “Sultan Hamid'e de hal'inden itibaren *hakan-ı mahlu'* denilmiştir: İster ona mensub olsun, ister olmasın, bütün *cemiyet-i mukaddese* muhalifleri *mürteci'*dir ve işte bundan dolayı *irticâ'* kelimesi muhalefetle müterâdif bir mânâyâ kullanılmıştır!”³⁷ İsmail Kara'nın belirttiği gibi, 31 Mart hadisesi İttihad ve Terakki taraftarlarını o kadar etkilemiştir ki, en küçük muhalefet teşebbüsleri irtica, fitne ve tefrika gibi kavramlarla yaf-talanmış, Kör Ali Vakası'na, Adana Hadisesi'ne ve Beşiktaş Vakası'na “irtica” denmiştir.³⁸

37 İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul 1986, 3. bsk., s. 15. Ayrıca bkz. Şaban Sitembölükbaşı, “İrtica”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXII, s. 459.

38 İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 73 ve 203.

Arnavut kökenli askerlerin 31 Mart Vakası'ndaki ağırlıklı rolleri biliniyor. Taşkısla'da başlayan isyanda elebaşı Arnavut bir onbaşydı ve Berat Mebusu İsmail Kemal Bey'in isyandaki rolü hakkında mecliste -sonunda suçsuzluğuna karar verilmiş olsa da- uzun tartışmalar yaşanmıştır.³⁹ 31 Mart Vakası'nın İstanbul dışında çeşitli vilayetleri kapsayacak şekilde kapsamlı bir planlamanın parçası olduğu, benzer olayların eşzamanlı olarak Selanik, Erzincan, Erzurum, Adana, Konya ve Kayseri'de yaşandığı da ileri sürülmüştür.⁴⁰ Olaylar bu görüşe göre değerlendirildiğinde, belki Yakovalı Rıza Bey'in uzaktan örgütlemek istediği bu Arnavut kıyımı da aynı planın bir parçası olacaktı. Nitekim Yakovalı Rıza Bey'in başrolü oynadığı bu akim teşebbüs daha sonraki yıllarda devlet belgelerinde 31 Mart Vakası'nın bir uzantısı olarak görülecektir. Mesela, 6 Ekim 1911'de Yakovalı Rıza Bey Sadrazam Said Paşa'dan bir istida ile af dilediğinde,⁴¹ Said Paşa bu dilekçeyi "*sebeb-i mahkumiyeti tahkik ve ifade olunmak üzere Dahiliye Nezareti*"ne havale etmiştir. Dahiliye Nazırı da sadarete Sinop'un bağlı olduğu Kastamonu vilayetinden gelen bilgiyi arz etmiştir. 6 Kasım'da sunulan bu yazıda "*Yakovalı Seyfeddin Paşa hafîdi miralaylıktan müsta'fî Arnavud Rıza Bey bin Said Bey*"in "*devr-i sâbıkta Haleb'de ikamete memur iken, ilan-ı meşrutiyeti müteakip afv-ı umumîye mazhar olarak Otuz Bir Mart Hadisesi'nde Haleb'de ulemadan altı zatla Arnavudluk'a yazmış oldukları mektup üzerine Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisince müebbeden kalebendlik cezasıyla mahkum edildiği*", cezasının infazı için Akka ve Bodrum'dan sonra Sinop'a gönderildiği ifade edilmiştir.⁴²

31 Mart Vakası'nın neden olduğu kargaşa devlet yetkililerin Halep ulemasının başka bağlantılarının üzerine gitmesini önlemiş ol-

39 Bilgin Çelik, "31 Mart İsyanında İsmail Kemal Bey'in Rolü", *Toplumsal Tarih*, sy. 124, Nisan 2004, s. 86-91.

40 Aykut Kansu, "Anadolu'da 31 Mart ve İttihat Terakki", *Toplumsal Tarih*, sy. 124, Nisan 2004, s. 74-79.

41 "*Makam-ı sadaret-i uzmayı kabul buyurduğunuzdan dolayı takdim-i tebrikata ictisar ve ahd-i celil-i fehmetpenahilerinde olmak ihkâk-ı hak ve tevzi-i adalete intizar eder. Eğer millet ve devlet haini isem, bir an evvel idamımın icrası, değilsem hakk u hakikatin izharı ile şu hal-i müessifeme katî'a verilmesini istirham ve niyaz eylerim ferman. Sinop't kalebend Yakovalı Arnavud Rıza,*" BOA, İ.MMS 8/1329 Z 28.

42 Aynı dosya. Sonuçta 18 Aralık 1911 tarihli meclis-i vükela kararı ve 20 Aralık 1911 tarihli irade-i seniyye ile, Rıza Bey -cezası müebbet kalebendlikten nefy-i müebbede tahvil edilerek- Konya'ya nakledilmiştir.

malıdır. Hâlbuki mesela *Nehrû'z-Zeheb* müellifi Halep tarihçisi el-Gazzî, 1327 senesi başlığı altında Abdülhamid'in hal'inden önceki olayları zikrederken “el-İhâ el-Arabî” adlı yeni bir cemiyetin Safer ayında Babü'l-Ferec caddesindeki Mevlevi tekkesi karşısında yeni bir binada açılışının yapıldığını kaydeder. Açılış merasimine katılımın kalabalık olduğunu yazan Gazzî, zahirde amacının Arapların Kanun-ı Esasî'ye bağlılığını teyit etmek ve devlet işlerinde Arapların haklarını takip etmek olarak açıklanan cemiyetin bir gizli ajandası olduğunu yazar. Asıl amaç İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni zayıflatmak, Sultan Abdulhamid'e yardım ederek cemiyete karşı Arapları kıyama örgütlemektir.⁴³ Gerçekten de 31 Mart Vakası sırasında Suriye'de görülen bazı olaylarda etkisi olduğu için cemiyetin tüm şubeler kapatılmıştır. Ancak kaynaklarda ve belgelerde bu makalenin konusu olan olayla bir bağlantıya rastlanmamaktadır.

1908 devriminden sonra filizlenen Arap cemiyetlerinin ilki olan söz konusu teşekkülün tam ismi *el-İhâ el-Arabî el-Osmanî* (Arap-Osmanlı Kardeşliği)'dir.⁴⁴ *el-İhâ el-Osmanî* adlı bir de gazete çıkaran bu cemiyet, Abdülhamid rejimine hizmet etmiş memurlar ve hafiyeler tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Bu kurucular kendilerini Arapların haklarını devlete karşı koruyanlar olarak sunarak statülerini muhafaza etmek istiyorlardı.⁴⁶ Devr-i sabıkta görev almış Arapların evlerine yönelik saldırılardan sonra 5 Ağustos 1908'de Büyükkada'da kurulan cemiyetin resmî açılışı 2 Eylül'de yapılmıştır. Tauber'e göre cemiyetin en başarılı olduğu yerlerden

43 “*Ve kâne'l-garaz minhu zâhîran et-te'âzud ala te'yîdi ahkami'l-Kanunî'l-Esasî ve'l-mutâlebetü bi hukukî'l-ümme'ti'l-Arabiyyeti fî mâ yete'allaku bi hudemi'd-devleti, ve bâtinen ed-darbu ala yedi Cemi'ati'l-İttihad ve't-Terakki ve'l-vukuf lehâ bi'l-mirsâd ve kıyam'ül-Arab ala Cemi'ati'l-İttihad ve't-Terakki intisâran li's-Sultan Abdülhamîd ve hüve'l-lezî nedebe ileyhi sirran*”; bkz. Kâmil el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, (ö.1933), *Kitabu Nehru'z-Zeheb fî Târihi Haleb*, nşr. Şevki Şa's ve Mahmud Fahuri, Halep 1993 [1923-1926], c. III, s. 380.

44 Zekerîya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan, İstanbul 1992, s. 90.

45 Kurucular Şefik Bey el-Müeyyed el-Azm (Şam), Narda Bey Mutran (Balbek), Şükrü Bey el-Hüseynî (Kudüs), Yusuf Bey Şatvan (Trablusgarp), Arif Bey el-Mardini (Halep), Şükrü Paşa el-Eyyubi (Şam), Sadık Paşa el-Azm (Şam), Şerif Cafer Paşa (Mekke), Muhammed Paşa el-Mahzumi (Beirut).

46 Eliezer Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, Frank Cass, London 1993, s. 61.

biri Halep'tir, burada 900 üye toplanmış, eşraftan büyük bağışlar almıştır.⁴⁷ Bu cemiyetin Abdülhamid'in teşvikiyle, kendisini İttihad ve Terakki'ye karşı desteklemek için kurulduğunu duyan Refik el-Azm, Reşid Rıza ve Corci Zeydan gibi münevverler cemiyete girenleri azarlayan konuşmalar yapmış, yazılar yazmıştır.⁴⁸ Cemiyet 31 Mart Vakası'ndan sonra *Tanin* gazetesi tarafından mürtecilerle bağlantılı olmakla suçlanıyor.⁴⁹ Üyeler bunu inkar etmiş olsa da, birçok Arap şehrinde üyelerin "irtica" hadisesine karıştığı tespit ediliyor⁵⁰ ve sonuçta cemiyet şubeleri devlet otoriteleri tarafından kapatılıyor.

Sonuç

Yazının başında adı geçen Selanik Merkez Kaymakamı Hasan Tahsin, hatıratında bu ilginç vakadan şöyle bahsetmiştir:

"İstanbul bir ayaklanmanın eşiğinde, Selanik ise daha ağır ve zor bir durumda idi. Arnavutluktan da hiç iyi haberler gelmiyordu. Halep'de sürgün edilip, ikamete mecbur kılınan Arnavut ileri gelenlerinden pek çok kişinin mektuplarını taşıyan bir Arnavut casusun, Kosova'ya gitmek üzere Selanik'e geldiğini ve hareket etmek üzere olduğunu haber aldım. Kendisinin Köprülü ilçesinde yakalattım. Yaptığımız aramada, gerçekten bir ayaklanmayı körükleyen yazılarla, vesikalar ve din adamlarının fetvaları çantasından çıktı. Bu hizmet kesinlikle benim hüsnüniyetimin eseridir. Çünkü vesika ve yazılarla bu Arnavut Kosova'ya ulaşsaydı, kesinlikle bir isyan çıkardı. Bu başarımın üzerine Mahmut Şevket Paşa yerinden kalkıp beni alımdan öptü, hayır dua etti... Bu yakalama olayı üzerine uyanık davranmaya başladı. Ordu merkezinde ve vilayette sıkı tedbirler alınarak yoğun bir çalışılmaya girişildi."⁵¹

1909 yılının Nisan ayında Osmanlı Devleti hem İstanbul'da, hem de Anadolu'da büyük bir siyasal buhran yaşamıştır. Adana, Haçin, Osmaniye, Sis, Kars (Kadirli), Dört Yol, Tarsus, Kilis, Antakya, İskenderun, Birecik, Maraş ve Payas'ta Ermeni ve Müslüman halklar bir-

47 Tauber, *a.g.e.*, s. 63.

48 Tauber, *a.g.e.*, s. 64.

49 Kurşun, *Yol Ayrımında*, s. 92.

50 Kurşun, *a.g.e.*, s. 54 ve Tauber, *The Emergence*, s. 65. İçinde Arap kelimesi geçtiği için cemiyeti resmen kapatan ise 23 Ağustos 1909'da çıkan Cemiyetler Kanunu'dur.

51 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: TTK 1979, s. 241-242. Bu satırlara dikkatimi çeken sevgili meslektaşım Serhat Aslaner'e teşekkür ederim.

birini boğazlamıştır. Halep'te benzer olayların vukuundan korkan ahali konsolosluklara, kiliselere ve hatta gemilere sığınmıştır. İstanbul'da Emir Arslan Bey'in Hüseyin Cahid Bey sanılarak yanlışlıkla öldürülmesinden dolayı Beyrut'ta bir panik yaşanmıştır. Eşzamanlı olarak İstanbul'da yaşanan devlet krizi (31 Mart Vakası) nedeniyle taşrada düzen sağlanamadığından, sayılan yerlerdeki olaylarda devletin ya da devlet içindeki II.Abdülhamid yanlısı grupların parmağı aranmıştır. Bunu Sultan Abdülhamid'in tahttan indirmek için bahane arayan ittihatçıların propogandası olarak gören İngiliz Büyükelçisi⁵² Londra'ya yazdığı bir raporunda "bu müessif olaylarla başkentteki kriz arasında herhangi bir bağlantıyı gösterecek bir bilgiye sahip olmadığını" yazıyordu.⁵³ Aynı şekilde, Yakovalı Rıza Bey'in planladığı ve "13 Mektup Olayı" olarak adlandırılabilir isyan teşebbüsünün 31 Mart Vakası'yla bağlantısı gibi, ayaklanma fetvası veren Halep ulemasının *İhâ* cemiyetiyle irtibatı da şimdilik spekülasyondan ibarettir.

52 TNA, FO 371-771/362-364, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, *Pera*, April 28, 1909.

53 TNA, FO 371-771/376, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, *Constantinople*, April 28, 1909.

Ekler

1. Mektup

Bismillahi vahdehu ve sallallahu teala ve sellem alâ men lâ nebiyye ba'dehu ve neşhedü en lâ ilahe illallahu vahdehu lâ şerike leh, el-kâilü celle şânüh: *"Küntüm hayra ümmetin uhricet li'n-nâsi te'murûne bi'l-ma'rufi ve tenhevne ani'l-münker."* Ve neşhedü enne seyyidena ve senedena Muhammeden abduhu ve rasûluhu, ve habibuhu'l-a'zam ve haliluhu'l-ekrem ve safiyyühü'l-mukaddem, el-kâilü sallallâhu aleyhi ve âlihi ve ashâbihi'l-bedûri's-sâti'a ve sellem: *"ed-Dinü'n-nasîhah."* kâlû, *"li-men ya Rasûlallah?" kâle, "lillâhi ve rasûlihi ve eimmeti'l-müslimîne ve âmmetihim."* Ve'l-kâilü *"Aleyküm bi-sünneti ve sünneti'l-hulefâi'r-râşidîn el-hâdiyyîne el-mehdiyyîne ba'dî, azzû aleyha bi'n-nevâciz; fe-inne külle muhdesetin bid'a ve külle bid'atin dalâle ve külle dalâletin fi'n-nâr."* Ve'l-kâilü *"el-Mütemessikü bi-sünneti inde fesâdi ümmeti lehu ecrü mieti şehîdin."*

Emmâ ba'd, fe-hâzihi risaletün nukaddimüha ileyküm eyyühe's-sâdetü'l-uzamâ, ehlü'l-hamiyyeti'd-dîniyyeti ve'l-gayreti'l-hâşimiyyeti li-ecli ihyâ-i emri'd-dîn ve i'lâ-i kelimetü'l-hakki ve'l-yakîn. İnne kad hadese fi bilâdina tağayyürün şedîdün fi emri'd-dîn. Fe-sâreti'l-humûru nüşrebü aleyna fi'l-esvâki nehâran ve tü'ti'l-fevâhişe cihâran. Ve cemi'ü'l-münkerâti leyse leha nekîrîn. Ve'l-âmirü bi'l-maruf ve'n-nâhi ani'l-münkeri leyse lehu zahîrîn. Ve kesüra'l-hercü ve mercü. Ve sâre za'imü'l-kavmi erzelehüm ve'l-mütemessikü bi-dînihi ke'l-kâbizi ale'l-cemri. Ve kesüra'zzenâdikatü'l-mülhidün. Ve ünkirat zaruriyyâtü'd-din. Ve'l-mü'minü yemşî fi'n-nasi hâifen min cevri'l-hükkâmi ve hurûcihim ani'd-dîni fi'l-ahkâm. Tağayyarati'l-bilâd ve men aleyha. Ve haraceti'n-nâsü an tâifeti veliyyi'l-emri ve ğâlibi'n-nâs. Lâ-yete Emmelüne fi'l-avâkıbi ve a'cabe küllü zî-re'yin bi-re'yihî. Sâra'd-dînü ğarîben indehüm. Lehcetühüm fi'l-emri'l-kanunî zâhîran ve

fi'l-hakikati lâ-amele bi-hi eyzan. Ve ihtâce'd-dîni ile'l-kıyam bi-tecdîdihî ve te'ayyene zâlike farîzaten muhattemeten ala ulemâ-i'l-müslimîn ve ehli'l-hakki ve'l-yakîn. Vellâhu nâsiruhüm ve mu'înuhüm. Fe-kad kâle Nebiyyüna'l-muazzam sallallahu aleyhi ve sellem: "*Lâ tezâlû tâifetün min ümmetî zâhirîne ala'l-hakki, lâ yedurruhum men hâlefehüm ilâ en ye'tîna emrallahî ve hüm alâ zâlike.*" Ve tâ'atü velüyyi'l-emri vâcibün aleyna şer'an bi-nusûsi'l-âyâtî'l-Kur'aniyyeti ve'l-ahadîsi'n-nebeviyyeti. Ve şakka'l-âsî emre münkerin ve fâilühü inşaallahü lâ-büdde ve en yedmir. Kâle nebiyyüna ervâhuna lehü'l-fida: "*Esmi'û ve etî'û ve in te'mür aleyküm abdün Habeşîyyün mücde'u'l-etrafke-enne re'sehü zebîbün.*" Fe-hâza'n-nassu'l-kerîm, musarrihun bi-vücûbi tâ'ati veliyyi'l-emri ve ademi'l-hurûci aleyhi bi-dûni nekîrin mâ lem yekün hünâke küfrün sarîhun lâ yehtemilü'l-te'vile ke-mâ sarahat bi-zâlike ahâdis uhrâ sahihatü'l-esânîd. Ve'l-hâsil inne kad vehile'l-hâlü fî bilâdina ilâ ihmal-i emri'd-din külliyyen. Ve sâra'l-emrû bi'l-maruf ve'n-nehî anî'l-münker matrûden mebgûzan lâ yeltefit ileyhi. Ve amme'l-belâ ve işteddet ale'd-dini ez-zarrâ. Ve ehaze'l-emrû müntehâhu. Ve la havle ve la kuvvete illa billah. Hükümetü'l-adliyye kad mahat edyânenâ ve emvâlenâ ve feceret en-nâsü bi-haysü işbâhati'l-muharramât ve kâffeti'l-münkerât. Ve kad nukile ileyina mütevâtiran enneküm ve li'llahi'l-hamd mütemessiküne bi'l-milleti'l-hanîfiyyeti's-semhâ elletî leylühâ ke-nehârihâ ve nehârühâ ke-leylihâ, lâ ta'rifüne sivâhâ, a'lallahu şânekum ve sebbete eymanekum ve ce'alekum mine't-tâifeti'z-zâhireti ale'l-hakk. Ve a'tâkumullahu teâla kuvveten ve adeden ve adeden. Fe-vecebe aleykum farzan aynan en-nuhûz li-ihyâi şerîati rasûlillahi ve i'lânihâ ve hamli'n-nâsi ale't-temessüki bihâ ve tarhi mâ sivâhâ mine'l-kavânîn elletî mahati'd-dine ve ezlamet minhe'l-meşâriku ve'l-meğârib. Ve nahnu âcizüne lâ kudrete lenâ fî bilâdina ale'l-kıyam bi-hâze's-şe'n vahdena. Fe-nercûkum ikrâmen li Rasûlillahi sallallahu aleyhi ve sellem tedârek-nâ bi-küllî mâ yelzimü fî i'lani hâze's-şer'i'l-mutahhari fî bilâdina ve mahvi'l-kavânîni ve iadeti'd-dîni's-şerifi'l-Ahmediyyi ve envârihi ve behâihi. Ecîbunâ li-zâlike ve illa fe-nuhâsimukum ğâden indellahi bi huzur-i Rasûlihi ve nuhâsimikum [bi] şerîati Rasûlillahi. Ya ehle'l-mürüvveti ve'n-necdeti, in karrû tensurkumul-lah. Ya ehle'd-dîni ve't-takva, ibtedirû. Vesselamu aleykum ve rahmetullahi ve berakâtuhu.

[Altı ulemanın imzası]

لوعام رؤسار وبقدره وبودریم رؤساره وبقدره محمدص

بسم الله وحمده دعواته نقاد و سلم على سبه لاني بعده وشهد انه لاداة الاله وجمه لاشريك لافعاله جل شانه ثم حيراته
 اخرجت للناس نامرون بالمعروف وتنبون عنه المنكر وشهد ان سيدنا وصفا محمد عبده ورسوله وحيه الاكظم وجليه الاكرم وجليه الاكظم
 القائل صلي الله عليه وعلى آله واصحابه البور الساطع و سلم اليه النبي فاولوا له بيول الله قائله ورسوله والتمه المسامحة والتمه
 والفقائل عليهم بستی وستة الخفاة الراسية الالهيه المهديه بعدي عضوا عليا بانوا جرفان كوكبه بعه وكله بعه
 صلوة وكلا صلوة في لاله والفقائل المحتمك بستی خذوا مني لاجرمائة شريه امام بعد فهد سائر ففعلها اليه لاله السادة
 العظيمة والهن الحية البقية واليهية الالهية لاجل اجبار الالهيه واعلاو كل الطير واليهيه انه قد جدت في لاله بغير
 شبيه في امر الالهيه فصا مناهم وشرب عينا في الاصوله سزا وتوكلوا في حبه عزرا وجميع المنكرات ليس لاله كبير والاله المعروف
 والاله عه المنكر ليس له طهر وكذا الاله في البرج وجمه في القوم ازلهم والتمك على الالهيه كالقاضي في الهجر وكذا الاله في
 المحموده وانكرت في ريات الالهيه والتمه في الناس خافعا في جوارحهم وعرفهم على الالهيه في الاحكام بغيرت البلاد وجمه في
 والحمد لله الذي خلقنا من طينة وطاير الامم وغالب الناس احماء لاني ما يكون في العواطف والجمه كل ذي رأي يراه جبار الالهيه
 ورفضت الناس عه طائفة وطاير الامم وغالب الناس احماء لاني ما يكون في العواطف والجمه كل ذي رأي يراه جبار الالهيه
 عنيا عندهم لرحمتهم في العاقبة فانها في الحقيقة لا تمل بايضا واجاب الالهيه الى الصيام تجديده وبقية ذلك خفيفة في
 علمها والمسامحة والهن الطير واليهيه وانته فيهم ومعنيهم فقد قال بنا الخفي علمنا عليه وسلم لاني لاله في لاله سبه من خاله عليه السلام
 لا يفرقهم رفا لغيرهم الى انه باق امراته وهم على ذلك وطاعة وفي الامر واجبة علينا سريعا ففعلها لادوات القاية والادوية
 النبوية وتن العواض امرت و فاعده انه شانه لا يد وان يد ير قال بنا ارواها لاله في الامر والسعوا واطعوا وان تامر
 عليهم عيشي مجمع في اطراف كانه راسه زبيبه في الاضواء الكليم وجمه في طاعة وفي الامر وعدم الخروج عليه بدون تلبس
 ما لم تلبس هكنا كفي مريم لا تخين النابون كما جدت بذلك اجابته احدى صحبة الالهيه والملائكة قد فعلوا في بلادنا
 الى الهلاك امر الالهيه كليا وجمه في الامر بالمعروف والنهي عن المنكر مطروحا مفعولا لا يثبت اليه وجمه في البلاد وانتدت
 على الالهيه الفراء واخذ الامر من يده ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم حكومة العدل قدمت اربابنا واولادنا وجمه في الناس
 بحيث اسبقت الحوامات وطاعة المنكرات وقد فعلوا بنا متواترا انكم ولله الحمد فمستوبه بالملحة الحسنة السموات والارض والبر والبحر
 ونزلها كليلها لانها في نواحيها اعلمت انتم وجمه في ايمانكم وجمه في الطائفة انظر الالهيه في لاله وقد اعطاكم الله تعالى
 قوة وعدلا وعدرا فوجب عليكم فرضا حقا في الالهيه بشفقة بيول الله واعلاننا وجمه في الناس على التسليم والتمه في بلادنا
 في القرية التي تحت الالهيه والاهل من المساربه والمغارب وجمه عاجزون لا قدرة لنا في بلادنا على الصيام في بلادنا وجمه في الالهيه
 قد يكونكم آلاما رسول الله صلى الله عليه وسلم تاركين بكل ما يلزم من اعلان هذه الشريعة المحللة في بلادنا وجمه في الالهيه واعادة الالهيه
 الشريف الاحمدى وانزله وبنوا اجمونا لذلك والاشي حرمكم خدا عنه محصور رسول وجمه في حكم شريعة بيول الله يا الهي الردة
 والجمه في انتم وبقدره في الالهيه والقرى ابتدوا والامم عليهم وجمه في الله رب طائفة
 جمه في العلم الرشد محمد امير محمد عه وارشاده عه وارشاده عه وارشاده عه وارشاده عه
 محمد اولاده سواد الالهيه محمد اولاده عه وارشاده عه وارشاده عه وارشاده عه
 محمد اولاده محمد اولاده عه وارشاده عه وارشاده عه وارشاده عه
 محمد اولاده محمد اولاده عه وارشاده عه وارشاده عه وارشاده عه

2. Mektup⁵⁴

“Loma rüesâlar ve sancakdarlara, Podrime rüesâlara ve sancakdarlara mahsustur.” (1. Mektup’un aynısı)

54 BOA, TFR-1.KN 219/21835, 1327.3.20, belge no.31.

3. Mektup⁵⁵

Debre hanedan ve ulema ve meşayih ve rüesâlar ve sancakdarlarına ve Mat hanedanlarına ve rüesâ ve alemdarlara mahsustur.

(1. Mektup'un aynısı)

4. Mektup⁵⁶

Korişe kabilesi rüesâsına ve Halil İbrahim ve Abdullah Hoca ve Zeynel ve Mehmed ve Şipşanlı Kerim Ahmed ve Azgun Ahmed ve Berah Ali ve Sadık Musa Ağalara mahsustur.

Hasan Efendi'ye bir mektup gönderilmiştir. Halep uleması tarafından dahi mûmaileyhe yazılmıştır. Vatanınız tehlikededir. Vatanı kurtarmak için Hasan Efendi'nin muavenetine ve gayretine iştirak edip erkekliğinizi ve vatanperverliğinizi isbat hususunda kâffenize ricam çoktur. Hasan Efendi tafsil-i ahvâli size nakleder. Baki cümlenize dua ederim.

28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said

5. Mektup

“Rad nam-ı diğer Murad namına yasak Latin hurufâtıyla Arnavudça bir kıta mektup.”⁵⁷

6. Mektup⁵⁸

Rif'de rifatlü Süleyman Ağa'ya ve Boniç alemdarı ile rüesâlarına ve Vuş rüesâlarına ve Morine alemdarına ve Bonaşifti ve Batoşa alemdarlarına ve Berişa rüesâsından Yahya ve umum Berişa rüesâsına ve Degan ve Norrobriç rüesâlarına mahsustur.

Bugün vatana hizmet bir zamandır. Vatanın selameti için Halep uleması tarafından Hasan Efendi'ye mektup gönderilmiştir. Mûmaileyh ile görüşüyor ve her bir ahvâle vâkıf olduğunuz takdirde Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın harf be harf icrası gayretinizden mercuvvudur. Buna dair uzun uzadıya yazmak abesdir. Her ne yazmak lazım gelirse Hasan Efendi'ye yazılmıştır.

55 Aynı dosya, belge no. 37.

56 Aynı dosya, belge no. 24.

57 Dosyada ele geçen evrakı sayan 16 no'lu belgede belirtilen başlık böyledir.

58 Aynı dosya, belge no. 26.

Bir de hamiyetinizi, vatanperverliğinizi bildiğim için bu kadarla iktifa ederim. Büyük ve küçüklerinizin gözlerini öperim. *Fî 28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said*

7. Mektup⁵⁹

Reis-i Kraniçe Rifatlü Şaban Benak Ağa'ya,

6 Şubat 1324 tarihli mektubunuzu aldım. Fevkalade memnun u müteşekkir oldum, Ağa! Birader ve rüesâlarınızın gözlerinden öperim. İzzetlû Bayram Bey'in gözlerinden öper ve selamımı tebliğ eylemenizi rica eylerim. Ve cidden memnuniyetimiz size karşı beyan ederim. Gayretli, asil bir hanedan olduğunuz herkesçe mahlum olduğundan, ben dahi tasdik ederim. Zikir ne alemdedir? Haleb'de durmaklığım emin olunuz ki, ziyânımı muciptir. Fakat ahlakımı oldukça sezebilirsiniz. Cesurların defterinde kaydolunmaz isem de, korkak da değilim. Ey Şaban Ağa! Ben bir yerde veya hut bir şahsın ekmeğini yersem, katiyen ona ne hile ve ne de hıyanet ederim. Sultan Hamid'in nimetini yedim ve o nisbette ziyânını gördüm. Fakat müşarünileyhe karşı hıyanet etmekliğim imkan haricindedir. Gelelim! Vatan selameti için canımı ve evladımı fedaya her vakit hazırım. Ve buna delil mal ve evladına istediğiniz takdirde seni vekil ederim ve ettim. Ve isterim vatanın selameti ise böyle bir halin devamıyla mümkün olamayacağı sizce müsellemdir. Ağa! Kanun-ı Esasî Fransa'ya benzer biz[e yakışur] şey ise şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'dir. Kendi halifesini, büyüğünü tanımayan bir kavim hiçbir vakit iflah etmez. Şimdiye kadar gelmediğimin sebab-i yegânesi şudur ki, denmesün ki Rıza Bey kendi menfaat-i şahsiyesi için çalışıyor. Zira mukaddema ettiğim gayret semeresiz kaldı. Şimdilik gelsem bile vatanın tehlikede bulunduğunu görüp de sükûn etmek benim için bir azab-ı vicdanîdir. Vatan tehlikededir. Halimiz o kadar fenadır. Bilmez misiniz? Cenab-ı Hak ıslah eylesin! Faziletlû Hasan Efendi'ye Haleb uleması tarafından bir mektup gönderilmiştir. Mûmaileyhe bilmüzakere ve bilittifak lazım gelecek teşebbüsâtın icrasında asla tekâsül etmemenizi cidden rica eylerim ve umum Krabenç ahalisinin gözlerinden öperim ve nerede bulunur isem, vatan fedaisi bulunduğum maruzdur efendim. İstifadem, maaşım dahi kesilmiştir. *28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said*

8. Mektup⁶⁰

Saadetlu Zeynel Efendi hazretleriyle Yaşar Paşa hazretlerine ve faziletli Abdullah Efendi'ye!

Kanun-ı Esasî'nin ilanı bâdi-i emrde cümlemiz için bâis-i mesruriyet ise de, görülen ahvâl-i hâzırânın vehameti o nisbette şâyân-ı teessür ü teessüftür. Muahharan anladım ki, Kanun-ı Esasî kavâidinin *mer'ıyyü'l-icra* tutulması mütemeddin bir milletin ve daha doğrusu Fransa Cumhuriyeti misillü mütefennin bir cemiyet ittifak-ı ârâsıyla mevki-i tatbika koyulabilir. Osmanlı cemiyet-i hâzıra-i İslamiyye ve Hıristiyanıyemiz ise, hürriyet lafz-ı mukaddesinin mana-yı hakikisini şu yolda telakki etmişlerdir ki, her ferd devr-i hayatında arzu eylediği ef'âl ü harekâtın icrasında serbest ve *lâ-yüs'el ammâ yef'al*dir. Kanun-ı Esasî'nin ilanından beri halimiz o kadar tebeddüle uğradı ki, tafsil-i ahvâl Hasan Efendi'ye gönderilen mektupta münderiçtir. Mûmaileyh ile *inde'l-muvâcehe* maksad-ı âciזi tamamıyla anlaşılacaktır. Başkalarından emniyetim münselib bulunduğundan yalnız sizlere karşı itiraf ederim ki, hal bu siyak üzere devam ederse, yakınlarında İngiltere tebaası olacağımız bir emr-i tabîidir. Birkaç gün mukaddem Halep uleması tarafından bir mahall-i mahsusa çağırılıp inkılab-ı cedîdden hal-i hâzırânın vahim netâyicinden bahisle edilen teklife rağmen mûmaileyhim tarafından size karşı tahrir edilmiş mektuplar leffen gönderilmekle *ba'de'l-ittilâ'* fehvâsıyla amel etmek şurût-ı beşeriyeden olup, mektubum dahi ilaveten bir vasıta-i intibah-ı efkârdır! Tarafımızdan ahali hükümet nazarında akl u iz'andan mu'arrâ, hükümet dahi ahali nezdinde uyumuş, bir taraftan fırsat intizar eyler gibi, vükelâ kıyafetinde bir sârik-i dehhâştır. Bu tafsilatım muamma görünüyor ise, Hasan Efendi'ye gönderilen mektubun kıraatine heves buyurulacağı nezd-i senâverîde mukarrerâtandır. Şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'ye tevessül cemiyet-i İslamiyyeye nazaran bir farz-ı ayn iken, o ciheti bırakıp da bir Kanun-ı Esasî'ye iktidâ etmek havsala-i idrake sığar şey midir?

Umûr-ı askeriyemize büsbütün halel [geldi]; adliye devâiri adletsizlikle, avam-ı ahali edebsizlikle, ulema sükutla, cühelâ ihtilal-i umûrla meşgul oluyor! Çerh-i felek bu minval üzere deverân edip gidiyor. Vicdansız adamlar rahat rahat yaşıyor. Vatanperverân-ı millet humma-yı tifoidîye tutulmuş, ferrâş nezdinde pençe-i ülûm (elemeler) kendilerine uzatılıyor. Ecânib ise muazzez vata-

60 Aynı dosya, belge no. 32.

nımıza göz diyor. Hal bu merkezde iken, Arnavudluk'a gelmekliğim sevgili vatandaşlarım tarafından teklif ediliyor. Hayır! Hayır! Vaktâ ki vatani bu girdab-ı helakden kurtarmak için aranızda ittifak akdedilirse o hengâmda Rıza çağrılırsa hemen Rıza edilen davete icabet edeceğini kendi aklınca kesdiriyor. Baki ehîbbâya selam. *Fî 28 Şubat 1324. Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said*

9. Mektup⁶¹

Debre'de Sadıkpaşazade Ali Bey'e ve Karahasanzade izzetlû Yusuf Bey'e ve Yegenzade Şakir Bey'e ve hanedanlara ve rüesâyâ ve Mat hanedan ve rüesâlarına mahsusdur.

Haleb'de bugünlerde vuku bulan zulm u taaddiyattan ve fîsk u fücûrun tekessüründen ve fiil-i katlin mütevâliyen vukuundan ve hükümetin hakkaniyetsizliğinden ve adliye devâirinin adaletsizliğinden ve belediye devâirinin müseyyeb olmasından ve nizam-ı askeriyenin büsbütün fikdânından dolayı Haleb ulema ve küberâsı tarafından çağırıldım. Arnavudluk'un ulema ve küberâsıyla rüesâlarının hal-i hazırda olan memnuniyet ve adem-i memnuniyetlerini, vatana olan muhabbetlerinin derecesini şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'nin neşri hakkındaki efkâr-ı hususiyelerini, tebeddülât-ı ahîra hasebiyle peyda olan adem-i müsavatın ref' u men'î hususundaki makâsîd-ı hakikiyelerini sual eylemeleri üzerine cevaben lazım gelen malumatın îtasında asla fütûr göstermeyerek izahat verdim. Memnuniyetlerini an samîmi'l-kalb beyan ile beraber, muhabere hususundaki meram-ı kat'îlerini ifade ve bu babda tavassut-ı acizanemi rica eylemeleri üzerine bi-lâ istinkaf efkâr-ı vatanperverânelerine hizmet eleyeceğimi vaad ve buna binaen namınıza irsal kılınacak mektuplarını leffen mektubumla gönderdim.

Kanun-ı Esasî'nin neşrinden maksad 33 seneden beri kabus-ı istibdad altında ezilmiş olan zavallı milletin refah-ı halini temin eylemek, ve bundan böyle tedricen kuvve-i askeriyemizi takviye, ticaretimizi tevsî', sanayimizi fenne tatbik, hukuk-ı şahsiye ve maliyemizi muhafaza, hâsılı düvel-i ecnebiyenin ez-her [cihet] amelîne rakip olmak maksad-ı hayırhâhânesine mübteni idi. Lakin hey[h]at!! Maatteessüf görüyoruz ki, kanun-ı mezkurun ilanı milletimizi, hükümetimizi ıslah edecek yerde aksi kaziyeyi intaç etti. Esasen şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'ye tatbik-i hareket

دوماً بفری محافلہ جمیلہ ولا جیدہ از اہر عدت قیب اچہرہ مفسدہ خیر خواہ ہر منہ ایہی کہ لہ لہا تا! میان اسفا ابرو برور
 قانون نہ لورک اعلیٰ مارتی ، کہوتی اصلاح ابراجن برہ عکس قضی اما عایشی . اسفا شہقت غای محمد بر بیہ
 حکمت ایشہ اولری اوتہ ردی متذ نعتہ حسرتہ محرم تاز ایہی . قانونہ اسفا منہدہ ہمت اچوتہ نہ : اورہ ذلت
 جہوتی شلا تریہ ، فہ کہت کورہ اقوام مؤمنہ . بزم اسہ جلد جہر اودہم جہر کہ : توکما اہلادی کون کہ حال
 حلال کتہ عاکرہ متوقفہ . زانا بو جہلہ عین باقوہم دایکہ یازلہ قدرہ ماہلہ لایم کہ جہ تیارل انجاری عین دہ
 بر خطہ کتہ تیرہ شہدہ . آباد اجداد بکرک میلانلہ ملہ فاشی ایشہ کارہ خدایہ اہل کہ کج معلوم سکہ . ایشہ اذین
 خطہ شہادتہ اقتدار و اطا خمیرہ نہ نہ جا بربا بل نام قسہ قسہ جستی ، مانیزی حیانت اچہرہ ہر خطہ طایرہ کوزہ
 آردہ یازلہ باخبرہ و دلا نقانہ و خطہ اصلاح اچہرہ ا طایرہ عدت تیارل اسفا آردہ فرہ کتہ نام برہ
 و کتہ شہدہ ہلاکت آرزو نہ کجہ نہ دول اچہرہ ہا ہی آتہ ارا حیانت ایدہ جکہ نرد عقلم ہمت اچہرہ ا ہر
 رجب ہرگز نہ اوزنہ فلا تریہ اوزار اوز قلم ہرگز نہ فقیر تریہ
 اے ایہرہ
 رجب ہرگز
 ایہرہ
 رجب ہرگز

بربہ حامدہ یا تارہ عیبہ کہ رزہ جہہ زارہ غرور بربہ کہ و کہ زلہ
 شاکر کہ و فائزہ در ربہ و ما ط خانہ در سارہ مہمہ .
 جلدہ بلورہ و قوتہ علم و طمانہ رقصہ و چورن تہ نہ نہ قولتلت
 سزا و رقصہ نہ و کونہ عفتہ کتہ و عدیہ و زینہ عفتہ کتہ
 و عدیہ و زینہ سبب ایشہ نہ و نطق عایدہ سبتہ قطارہ ہزارہ
 و برسی طقتہ جا بولیم . آرزو و وطن عاکرہ بربہ زوارہ کوزہ
 اوز محبت و عین محبتی ، و فداوتہ عجزہ و رجبہ ، شہتہ غری
 حمیدہ بکسکہ جفک اٹلا جہلہ ، نینل اچہہ سبتہ اراہہ
 عدم سارہ رنور سہہ فطرت کہ عفا صہ حقیقہ لری سزا اراہہ بربہ
 جہا بزم کہہ صلحا بولہ عکس اعلیٰ کوزہ بربہ ایجاہت و ہمت
 محبتی عین العقب یا رہہ بزم خابہ جہلہ و طم طبعی اوزہ بربہ
 نرسطہ عا بربہ جا اراہہ ازینہ ہلاکت اٹلا و جہر اوزہ اراہہ
 ایہرہ جکی وعدہ و نطق یا تارہ کتہ اٹلا فطرتہ کوزہ بربہ ایجاہت و ہمت
 قانون اسفا شہدہ سبتہ رقصہ لایہ سزہ ہی کارہ سبتہ اراہہ بربہ
 اوز سزا لہ محبت راہہ عالی نامہ ابلان ، و ہوتہ بزم شہدہ کوزہ
 عکس بربہ نظیر ، مجازتہ نرسطہ ، صابری فطرتہ ، جہر کوزہ

edilmiş olsa idi, öteden beri milletimiz nimet-i hürriyetten mahrum kalmaz idi. Kanun-ı Esasî mütemeddin bir millet içindir ki, o da Fransa Cumhuriyeti misillü terbiye, fen, mektep görmüş akvâma mahsustur. Bizim ise hal-i hazırımız o derece vahimdir ki, nev'amâ islahı sizin gibi ricâl-i asrın himmeti âliyesine mütevakıftır. Zaten bu husus için, Yakova'ya ve İpek'e yazıldıktan mâadâ, lazım gelecek tedâbîrin ittihazı için dahi bir hatt-ı hareket tayin edilmiştir. Âb ve ecdadınızın min'el-ezel millete karşı ettikleri hidemât-ı mühimme herkesçe malum-ı müsellemdir. İşte onların harekât-ı şîrânesine iktidâen ve âna zamîme olarak Ce-

nab-ı Kibriyâ'nın nam-ı akdesine kasemen cinsiyetimizi, milleti-mizi sıyanet için her bir fedakarlığı göze alarak Yakova ile bilmu-habere ve bilâ-nifak vatanın ıslahı için icra edilecek netice-i tedâbîrin iş'ârı aramızdaki karâbet namına mercuvv ve aksi halde bi-lâ şek az zaman geçmeden düvel-i ecnebiye himayesi altında imrâr-ı hayat eyleyeceğimiz nezd-i ukalâca müsebbet olmakla, iraesine...

Fî 28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said

10. Mektup⁶²

Prizren'de rifatlu Ramazan Zaskop Ağa'ya ve Loma ve Podrime rüesâlarına mahsustur!! Gayretli olduğunuz için Haleb uleması tarafından Loma rüesâlarına gönderilen mektubun mevâki'-i mezkure rüesâsına okutturulması ve Yakova, İpek ve Debre ile muhabere olunması ve cümle Podrime ve Loma rüesâsına dahi benim tarafımdan selam tebliği himmetinizden muntazardır. Vatanımızın Kanun-ı Esasî ile muhafaza olunması kâbil değildir. Vatanımızın hal-i hazırı fevkalade bir tehlike[de]dir. Kanun-ı Esasî Fransa gibi mütemeddin bir akvâma layıktır. Bizim Kanun-ı Esasî-miz Cenab-ı Allah'ın emri, Hazret-i Peygamber'in şer'-i şerifidir. Şeriat-ı ğarrâ-yı Muhammediye'nin neşr ü ilanına muvaffak olmadığımız takdirde emin olunuz ki, çok müddet geçmeden milleti-İslamiyye ecânibin hükmü tahtında imrâr-ı hayat eyleyecektir. Kanun-ı Esasî'nin neşrinden hâsıl olan fevâid umur-ı hükümetin devr-i sâbika nazaran tedennîsi, usul ve terbiye-i askeriyyenin tenâkusu, hükkamın ahaliye karşı adavet ibrazı, devâir-i adliyyenin adaletsizliği, hamiyet-i beşeriyyenin fikdanı, Ermenilerin pür-silah olması, mütenevvi'u'l-ecnâs olan Hıristiyanların suret-i aleniyede Müslüman karılarının isti'mali gibi icraat-ı fevkaladeye teşebbüs eylemeleri, heybet ü vakar-ı İslamiyyenin kalb-i kefereden mahv u izalesi, fiil-i katlin tekessürü, fesadın tevessü'ünden başka bir şey intac etmemiştir. Teemmel!! Hal böyle devam edecek olursa halimiz neye müncer olacaktır?

Ben millete karşı ifasına mecbur bulunduğum vazife-i mukadeseyi icraya müsaraat eyliyor, sizlere de lazım gelen tafsilatı veriyor[um]. Vatan sizden muavenet bekliyor. İşte!! Ahvâl bu merkezdedir. Fedailer gayretlerini, hamiyetlerini böyle bir günde ibraz et-

62 Aynı dosya, belge no.23.

melidir. Bâkî dua. Li 28 Şubat 1324. Musa Efendi'ye de selam ederim. *Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said.*

11. Mektup⁶³

Botoç Ener hoca ve rüesâlarına!

Hasan Efendi'nin emri altından çıkmamak için fevkalade gayret ediniz. Vatana aid mûmaileyhe Haleb uleması tarafından tahrirat gönderilmiştir. Vatanın selameti için her bir fedakârlığı göze alarak Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın ifası hususunda asla tereddüt etmeyiniz. İtaatiniz mûcib-i teşekkürümdür. Bâkî cümlelizizin gözlerinden öperim.

28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said

12. Mektup⁶⁴

Has alemdarı ile rüesâları ve hocalarına mahsustur,

Bugün vatana hizmet etmek berzamandır. Vatan tehlikededir. Vatanın selameti için Haleb uleması tarafından Hasan Efendi'ye mektup gönderilmiştir. Mumaileyh ile görüşüyor ve her bir ahvalle vakıf olduğunuz takdirde Hasan Efendi tarafından verilecek talimatın ifası hususunda himmet-i vazifeniz muntazardır. Buna dair uzun uzadıya yazmak abesdir. Vatanperverliğiniz bence malum olduğundan bu kadarla iktifa edilmiştir. Bâkî büyük ve küçüklerinizin gözlerinden öperim. *Fî 28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said*

13. Mektup⁶⁵

Rıfatlı Zeynullah Ağa'ya,

Mahsusen gözlerinden öperim. Biraderinizin de gözlerinden öperim. Haleb uleması tarafından Zeynel Bey'e bir mektup gönderilmiştir. İcabına gayret edip etmeyeceğinin iş_ârı mütemennâdır. Acele ile yazılmıştır. Kusura bakılmasın. Soranlara selam ederim efendim.

Fî 28 Şubat 1324, Yakova hanedanından Ali Rıza b. Said

63 Aynı dosya, belge no. 27.

64 Aynı dosya, belge no. 28

65 Aynı dosya, belge no. 25.

Risale: Mahkeme-i Kübra

“Yakova’da müderrisînden Hasan Efendi namına muharrer bir zarf derununda muharrer *Mahkeme-i Kübra* namında matbu bir risale.”⁶⁶

Abstract

The Aleppo-Kosovo Connection, 1909: An Attempt of Rebellion in Albania Against the Ottoman Constitutional Regime

In March 1909, Major Riza Bey Gjakova handed over a roll of papers to Recep, a discharged private who visited him in Aleppo on his way back to Albania. Being informed of the package, the police caught Recep and captured the papers, which appeared as *fetwas* of religious scholars of Aleppo and letters of Riza Bey written to Albanian chiefs in Kosovo, calling them to revolt against the Ottoman constitutional regime. Being timely with the *31 Mart Vakası* (the counterrevolution attempt of April 13), this event was largely investigated by the government and many people were arrested, sentenced and exiled. The article deals with the details of the event and tries to contextualize the concepts of fatherland, nation, law, shari’a, and caliphate, as mentioned in the letters.

Key Words: Abdulhamid II, Constitutionalism, Ulema, Riza Bey Gjakova, Albania.

66 Bu risale dosyada yok, ancak ele geçen evrakı sayan 16 no’lu belgede adı görünüyor.